

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
YÖNETİM VE ORGANİZASYON PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZYÖNETİM MODELİNİN GÜNCELİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çağdaş YAZICI

Danışman
Prof. Dr. Necati TAŞKIRAN

2008

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Özyönetimin Güncelliğinin Değerlendirilmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Adı SOYADI

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı : Çağdaş YAZICI
Anabilim Dalı : İşletme
Programı : Yönetim ve Organizasyon
Tez Konusu : Özyönetim Modelinin Güncelliğinin Değerlendirilmesi
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA O OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

ÖZYÖNETİM MODELİNİN GÜNCELLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çağdaş Yazıcı

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı
Yönetim ve Organizasyon Programı

Bu çalışmada, “özyönetim” kavramı ayrıntılı olarak incelenmektedir. Özyönetimin ne anlama geldiği ve ne tür özelliklere sahip olduğu, özyönetime yakın kavramlar açık bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca tarihsel ve güncel özyönetim deneyimleri aracılığıyla özyönetimin güncelliği sorunu tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özyönetim, İşçi Denetimi, Yönetime Katılma, Birlikte Yönetim

ABSTRACT
Graduate Thesis
ANALYZING THE ACTUALITY OF
SELF-MANAGEMENT MODEL
Çağdaş Yazıcı

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of Business Administration
Management and Organization Program

In this study “self-management” concept has been investigated in details. It has been tried to explain what “self-management” means, what features it has and what similar concepts to self-management really mean.

It has also been tried to discuss the actuality of self-management by investigating historical and some actual experiences about self-management applications.

Key Words: Self-Management, Workers’ Control, Participation, Cogestion.

ÖZYÖNETİM MODELİNİN GÜNCELLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZYÖNETİM KAVRAMI

1.1. ÖZYÖNETİM VE YAKIN KAVRAMLAR	2
1.1.1. Yönetime Katılma	2
1.1.2. Birlikte Yönetim	4
1.1.3. İşçi Denetimi	4
1.1.4. Kooperatifler	6
1.1.5. Özyönetim	7
1.2. ÖRGÜT KURAMI ÇERÇEVESİNDE ÖZYÖNETİM	8

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZYÖNETİMİN İDEOLOJİK TEMELLERİ

2.1. ÖZYÖNETİM DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL EVRİMİ	11
2.1.1. Marksizm Öncesi Kuram ve Akımların Özyönetimi Ele Alışı	11
2.1.2. Anarşizm ve Özyönetim Düşüncesi	15
2.1.3. Marksizm ve Özyönetim	17

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZYÖNETİM DENEYİMLERİ

3.1. PARİS KOMÜNÜ	23
3.2. RUS SOVYETLERİ (ŞURALAR-KONSEYLER)	26

3.3.	İTALYA'DA İŞÇİ KONSEYLERİ	30
3.4.	İSPANYA İÇ SAVAŞI BOYUNCA ÖZYÖNETİM DENEYİMLERİ	32
3.5.	CEZAYİR'DE ÖZYÖNETİM	34
3.6.	YUGOSLAVYA'DA ÖZYÖNETİM	35
3.7.	ALMANYA'DA İKİLİ KARAR SİSTEMİ	38
3.8.	TÜRKİYE'DE ÖZYÖNETİM GİRİŞİMLERİ	40
	3.8.1. Alpagut İşgali	40
	3.8.2. Günterm İşçi denetimi	42
	3.8.3. Aşkale Özyönetim Deneyimi	43
	3.8.4. Yeniçeltek Madeni Özyönetim Deneyimi	44
3.9.	GÜNCEL ÖZYÖNETİM DENEYİMLERİ	44
	3.9.1. Güney Amerika'da Fabrika İşgalleri ve Özyönetim Deneyimleri	45
	3.9.2. Mondragon Kooperatif Birliği Deneyimi	51
	3.9.3. PARECON (Participatory Economics – Katılımcı Ekonomi)	54
	SONUÇ	56
	KAYNAKLAR	58

GİRİŞ

Özyönetim, günümüzde sıkça telaffuz edilen, anlaşılmaya çalışılan veya uygulama alanı olduğu düşünülen bir kavram değildir. Bu ilgisizliğin sebebi olarak özyönetime dair tarihsel deneyimlerin birçok kez başarısızlıkla sonuçlanması gösterilebilir.

Ancak, konuya gösterilen kayıtsızlık esas olarak, tarihteki özne rolünü yitirmiş ve tarihin basit bir nesnesi veya sade bir tanığı olma durumuna düşmüş toplum katmanlarının, kendi kaderlerini tayin edebilecekleri böyle bir tahayyülün yaşanmış ve yaşanabilir olduğuna dair duydukları derin inançsızlıktan, bununla birlikte özyönetim ile imlenen toplumsal projenin insanlığın gündeminden düşmüş bir seçenek olduğuna hükmedilmesinden ve bu durumu besleyen yoğun bir özgüvensizlikten ileri gelmektedir.

Bu çalışmada amaç, nedenleri ve sonuçları ile özyönetimin iddia edildiği gibi tarihe mal olmuş ve geçmişte kalmış bir ‘model’ mi, yoksa yaşanan bir dizi deneyim ve uygulamanın ışığında kendini yenileyebilen ve kendinden öğrenebilen bir gelecek projeksiyonu mu olduğu sorusunu tartışmak ve konuyu sınıfsal bir perspektiften analiz etmektir. Bu amaca yönelik olarak, kuramlar boyunca kavrama yapılan katkılar ve tarihsel deneyimler, konuya ilişkin yazının mümkün olduğunca geniş bir şekilde incelenmesi ile ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Bu bağlamda, elinizdeki çalışmanın ilk bölümü özyönetim ve özyönetimle birlikte anılan yakın kavramların ne anlama geldiklerini detaylı bir biçimde açıklanmakta, ortodoks yönetim ve organizasyon yazınının özyönetim ve benzeri radikal “yönetim” anlayışlarına nasıl yaklaştığı ele tartışılmaktadır.

İkinci bölümde, özyönetim düşüncesinin ideolojik temelleri ve kuramlar boyunca izlediği yol üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü ve son bölümde ise tarihsel ve güncel örnekleri ile özyönetim uygulamalarının bir dökümü yapılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖZYÖNETİM KAVRAMI VE

ÖRGÜT KURAMINDA ELE ALINIŞI

1.1. ÖZYÖNETİM VE YAKIN KAVRAMLAR

Özyönetim sözcüğü ile esas olarak ifade edilmek istenen kavram, yöntem ve uygulamalar birçok ülkede terminolojik bir karışıklığın doğmasına yol açmıştır. Bu karışıklığın benzeri, kavramın Türkçeleştirilmesi sırasında da yaşanmıştır. Zira asıl olarak Sırpça'daki 'Somouvpravlanie' sözcüğünden türeyen kavram Türkçe'ye aktarılırken daha çok Fransızca'daki 'Autogestion' ve İngilizce'deki 'Self-management' sözcüklerinden etkilenilmiştir. Oysa Sırpça'daki karşılığı ile kavram 'kendi kendine hükümet etme' anlamı taşıırken, Fransızca ve İngilizce'deki karşılıkları itibari ile 'hükümet etmekten' ziyade verili koşullar içerisinde bir işletme veya örgütün kolektif biçimde çalışanları aracılığıyla idare edilmesi anlamı taşımaktadır.

Bu yönüyle son iki kavramın özyönetim kavramını karşılamak açısından bir takım kısıtlara sahip olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bu kısıtlardan ilki özyönetimin salt ekonomik verimliliği çağrıştırması ve kavramı 'işyeri' sınırları içinde ele almasıdır. Bir diğer kısıt ise söz konusu sözcüklerle kastedilenin genellikle işgörenlerin 'kendi kendilerini yönetmelerinden' çok mevcut mülkiyet rejimi çerçevesinde yönetime katılmaları olmasıdır (Arvon, 1991b: 7; Cangızbay, 2003: 149).

Bu noktada özyönetim kavramından esas olarak neyin anlaşılması gerektiğine işaret etmek için kimi zaman yanlış bir biçimde birbirinin yerine kullanılan benzeri ve yakın kavramları ayırmak ve bu kavramların özyönetimden farklılıklarını ortaya koymak gerekmektedir.

1.1.1 Yönetime Katılma

Soy zinciri ve tarihsel boyutları belli bir yönetim ideolojisinin, sınırları belli bir alanda pratiğe dönüştürülmesinden doğan 'yönetime

katılma' ve onun egemen gerçekleşme şekli olan 'işçilerin yönetime katılması' (workers' participation in management) işyeri ilişkilerini düzenlemenin özel bir şeklidir (Cangızbay, 2003: 150).

'Yönetime katılma', sınırları özel mülkiyetçe çizilmiş bir alanda ve "ortak" sorunları çözerem emek verimliliğinin arttırılması amacıyla, işçilerle işverenlerin, taraflara karşı göremli bağımsızlığı varsayılan ve yönetim hiyerarşisinde yer alan ortak organlarda işbirliği yapmalarını sağlayan mekanizmanın adıdır (Fişek, 1977: 45).

'Yönetime katılma' üç önemli özellik taşımaktadır. Bunlardan ilki; bir örgütün alt yönetim kademelerinin ve işğörenlerin örgüt politikası ve yönetimi konusundaki kararlara katılmaları, ikincisi; katılanların böyle bir yönetim türü ile psikolojik benlik gereksinmelerini tatmin edecekleri bir demokratik ortama kavuşmaları, üçüncüsü ise; yönetici (veya işveren) ile işğören arasında bir diyalog ve işbirliğinin geliştirilerek örgütün daha gerçekçi ve ekonomik karar verme olanaklarına, diğem bir deyimle yönetsel etkinlik ve verimliliğe kavuşturulmasıdır (Eren, 2000: 361).

'Yönetime katılma' farklı gerekçelerle de olsa gerek işçi sınıfı hareketi gerekse işverenler tarafından kimi eleştirilere uğramıştır. Sendikal hareketler işçilerin bir biçimde yönetimde yer almalarını, toplu pazarlık dönemlerinde masanın her iki yanında oturulamayacağı gerçeğinden hareketle grev ve toplu sözleşme silahlarından vazgeçiş olarak algılamışlardır. Bunun yanı sıra işçi sınıfı hareketi içerisinde kimi akımların 'yönetime katılma'nın, kapitalist toplumda sınıf karşıtlıklarını azaltıp, çelişkileri yumuşatarak özel mülkiyet rejiminin ömrünü uzatmanın bir aracı olduğunu ileri sürdükleri bilinmektedir.

Buna karşılık işverenler mülkiyet hakkının dokunulmaz ve paylaşılmaz olduğu, otorite ve verimliliğin birbiri ile elele yürüdüğü ve yönetimin özel yetenekler gerektirdiği gerekçeleri ile yönetime katılmaya karşı çıkmış ve çeşitli eleştiriler yöneltmişlerdir (Fişek, 1977: 78).

1.1.2 Birlikte Yönetim

Kimi zaman 'birlikte-belirleme' (co-determination) ve 'ortaklaşa yönetim' (cogestion) gibi farklı adlarla da nitelenen 'birlikte yönetim' işin teknik örgütlenmesi ve işletmenin genel politikası düzeylerinde incelenebilir.

İşin teknik örgütlenmesi düzeyindeki 'birlikte yönetim', çalışma düzeninin ve çalışmaya dair detayları belirleme yetkisinin mühendis ve teknisyenlerin tekelinden alınması, belirlenen hedeflere hangi yol ve yöntemlerle ulaşılabileceğinin saptanması aşamasında işçilerin karar verici hale gelmesi olarak tanımlanabilir.

'Ortaklaşa yönetim' ise genel olarak daha üst düzeyde bir katılıma işaret etmektedir. Ancak bu katılım türünde de işçiler yönetime işletmelerin yönetimlerince saptanan hedeflere tabi kalmak şartı ile katılabilirler.

Hedefleri önceden belirlenip tanımlanmış işlere ilişkin ayrıntıların saptanmasında işçilere söz hakkı tanınması, temel bir öneme sahip olmayan ve işverenin denetiminin hali hazırda zor olduğu ayrıntılara ilişkin olduğu için işverenin yönetim hakkını kullanmasında esaslı bir değişiklik söz konusu değildir (Cangızbay, 2003: 152).

1.1.3 İşçi Denetimi

Yönetmek, birisinin, hükümler bir kişi veya kolektivite olarak, ilgili tüm olguların tam bilgisiyle kararları kendisi almasıdır. *Denetlemek* ise, başkalarının aldığı kararları gözetlemek, gözden geçirmek ve yoklamaktır. 'Denetim' hükümlerliliğin sınırlanmasını ya da, en fazlası, kimi insanlar hedefleri belirlerken, diğerlerinin bu hedeflere ulaşmada uygun araçların kullanılıp kullanılmadığına baktığı bir iktidar ikiliği durumunu ifade eder. 'İşçi Denetimi' (Workers' Control) hakkındaki tartışmalar tarihsel olarak tam da böylesi ekonomik ikili iktidar durumlarında patlak vermeye eğilim göstermiştir (Brinton, 1990; 9).

Elbette yönetmek ve denetlemek arasındaki farkın belirginliği, 'işçi denetimi' deyimini ile kastedilenin yönetimde bir paya sahip olma değil de, yalnızca bir dıştan bakış (gözlemleme) hakkı olarak *ortaklaşa yönetimin* gerisinde bir model olduğu yanılığını yaratmamalıdır. Özellikle konuya ilişkin tarihsel deneyimler ışığında, 'işçi denetimi'nin, önceden kurulmuş yasal çerçeveler içinde kurumsallaşan ve bir mutabakatın ürünü olan *ortaklaşa yönetimin* aksine genellikle sınıf mücadelesinin keskinleştiği momentlerde, grevler sırasında ortaya çıktığı, çalıştıran-çalışan arasındaki mevcut sınırların zorlanıp değiştirilmesiyle biçimlendiği görülmektedir.

'İşçi denetimi' için, *ortaklaşa yönetim*deki karar verme hakkının paylaşılmasının ötesinde bir durum söz konusudur. 'İşçi denetimi'nde normları belirleyen, pazarlığın konusunu ve koşullarını belirleyen taraf işçilerdir. Fakat işçilerin işyerinin tümü üzerinde bir tasarrufu olmadığı gibi, nelerin ne kadar ve nasıl üretileceğini saptamalarının söz konusu olmaması hasebiyle özyönetimin uzağındadır (Cangızbay, 2003: 153-154).

Otuzlu yılların başında Troçki ülkesinden sürgündeysen Almanya'daki taraftarları ile yazışmalarında meseleyi şöyle tartışır:

Üretimin işçiler tarafından kontrol edilmesini dengeli bir rejim, kuşkusuz ebedi değil ama oldukça uzun süreklili bir rejim sayabilir miyiz? Soruya cevap verebilmek için bu rejimin sınıf yapısını daha açık bir şekilde belirlemek gerekir. Kontrol işçilerin elindedir. Ama bu da, mülkiyet ve kullanma hakkı kapitalistlerin elinde kalıyor demektir. Yani, bu rejimin çelişkili bir yapısı vardır, bir çeşit ekonomik fetret devri görünümündedir.

İşçiler, platonik nedenlerle değil, üretime ve işverenlerin ticari hareketlerine pratik bir etkide bulunmak için gerek duyarlar kontrole. Ne var ki, kontrol, şu ya da bu biçimde ve belli sınırlar içinde, doğrudan üretime dönüştürülemediği sürece bu etki

sağlanamaz. Bu yüzden, işçi kontrolü, daha gelişmiş bir biçim içinde, fabrikada, bankada, ticari işletmede, vb., bir çeşit ekonomik ikili iktidar anlamına gelmektedir (Troçki, 1998: 88).

Troçki'nin 'üretimde işçi kontrolü' sloganına kendi devrim programında yer vermesinin sebebi bu ikili iktidar tespitidir. Zira, özü gereği geçici bir rejim olan işçi denetiminin, burjuva devletin sarsılması, proletaryanın hücumu ve burjuvazinin geri çekilmesi dönemine, kısacası bir proleter devrimine öngelen bir döneme tekabül ettiğine inanarak işçi denetiminin bu 'devrimci durumu' derinleştireceğini savunur.

1.1.4 Kooperatifler

Sendikalar gibi kooperatifler de, Avrupa'da Sanayi Devrimi koşulları içinde ve bu koşullara bir tepki olarak doğan ve gelişen yapılardır. Kooperatifler, tekelci ve spekülâtif kapitalist karlarını ortadan kaldırarak, toplumdaki geniş işçi, üretici ve tüketici gruplarının ekonomik bağımsızlık ve özgürlüğünü sağlama amacıyla kurulmuştur (Güven, 1997: 6).

Kooperatifçilik, işçileri ücretlilik konumundan uzaklaştırmak, onları "eşit" ve "özgür" bir işbirliği amacıyla bir araya getirmek gibi farklı ve özgün deney arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu anlamda kooperatifçilik, özyönetimin gerçek yaşama ilk uygulama girişimidir. İşçilerin yönetime atılması, verimlilik arttırmaya dönük ortak çabalar, ortaklık temelinde yönetim organlarının seçimi, herkesin bir oy sahibi olması ilkesine dayanan tüm ortakların tam eşitliği, işletme amaçlarının ortak saptanması, sorumluluk alanlarının rotasyonu gibi bir dizi olumlu niteliğe sahiptir (Arvon, 1991b: 78-79).

Üyelerin üretici ve kuruluş üzerinde eşit hak sahibi olmaları ilkesine dayanan kooperatiflerin, bir yandan toplumdaki egemen ekonomik sistem içinde erimeyip, ilkelerini koruyarak ve ne hükümet ne de kapitalistlerden himaye görmeksizin 'özerk bir işçi yaratası' olarak varlıklarını sürdürmeleri, diğer yandan da yerel ve/ya da sektörel sınırlar içine kapanmış dar ekonomik yapılar durumuna düşmemeleri için, ülke

düzeyinde genelleşmeleri gerekir. Ancak, bütün işletmeler kooperatif bir sistem içinde yer alsalar bile, kooperatif ilkesi toplumdaki tüm işleyişine egemen olmadığı sürece özyönetimden söz edilemeyecektir (Cangızbay, 2003: 154-155)

1.1.5 Özyönetim

Özyönetim sözcüğünden genellikle anlaşılan, bir işletmenin orada çalışanların tümü veya işçiler tarafından demokratik yönetimidir. Bu algı, özyönetim kavramına yalnızca alansal-nicel bir sınırlama getirir gibi görünse de, aslında kavram nitelik değiştirmekte ve özyönetim, bir işyeri yönetme-örgütlenme tekniğine indirgenmiş olmaktadır. Oysa özyönetim, yalnızca ekonomik üretim sistemini değil, toplumdaki kurumların tümünü kapsayan, ulusal düzeyde bir sistem olarak anlaşılmalıdır.

Katılmanın, ortaklaşa yönetimin, işçi denetiminin ve kooperatiflerin yalnızca ekonomik meta üretimi alanına ilişkin olmalarına karşılık, özyönetim salt ekonomik üretim alanıyla sınırlandırılmaksızın, toplumsal yaşamın bütün alanlarını, her düzeyden kurumlarını kapsayan bir sistem olarak ele alınmalıdır. Buradan hareketle özyönetimin “bütün insanların, kendi bütün işlerini, doğrudan ve bütün düzeylerde kendi ellerine almalarına olanak verecek bir toplumsal yapılaşma sistemidir” (Cangızbay, 2003: 155; Gurvitch, 1966: 44).

“Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye” adlı kapsamlı eserinde Kadir Cangızbay’ın ısrarla altını çizdiği şekliyle özyönetim bir formülasyona veya modele indirgenemez. Fakat bu haklı tespitin yanı sıra özyönetimin kendiliğinden bir sürecin sonucu veya nesnel koşulların armağanı olmadığına da aynı oranda çizilmelidir. Tarihsel süreç içerisinde nesneleşen ve yöneten-yönetilen ilişkisi içerisinde bilinci dumura uğratan toplumsal katmanlar için özyönetim, aynı zamanda özü itibari ile “özgür üreticilerin birliği” olarak niteleyebileceğimiz bir toplumsal projenin bugünden yapılması gereken idmanı ve daha da önemlisi böylesi bir toplumsal projenin yöneten-

yönetilen ayrımının silikleştirilmesi doğrultusunda kitlelere doğru refleksleri kazandırdığı sürece önkoşuludur.

Bu anlamıyla özyönetim düşüncesi, özgürleşmek isteyen toplumsal sınıfın eylem programının bir parçasıdır ve onun eylemine içkindir (Mısır, 1998: 73).

1.2. ÖRGÜT KURAMI ÇERÇEVESİNDE ÖZYÖNETİM

Örgüt yazınının, bir çok disipline göre görece iyi tanımlanmış ve istikrarlı bir bilgi kuramı çerçevesinde, genel olarak tarih ve siyaset dışı görgül araştırmalar üzerinde temellenmiş olması, bu çalışmanın konusu olan “özyönetim” gibi başlıklara veya örgütsel hayatla ilgili radikal eleştirilere bu ana akım dışında, daha çok çalışma veya endüstri ilişkileri gibi komşu disiplinler içinde yer verilmesine neden olmuştur.

Ancak, bu paradigma, modernist çerçeve içinde kalınarak da olsa, 60’lı yıllardan bu yana daha sık eleştiri konusu haline gelmektedir. İşlevselci-pozitivist paradigmaya yöneltilen yorumsamacı eleştiriler, paradigma tartışmaları ve Marksist gelenekten türeyen emek süreci araştırmaları bu sürecin esas dinamikleridir. 1980’lere gelindiğinde postmodernizm tartışmaları sosyal bilimciler arasındaki epistemolojik ve metodolojik tartışmaları hızlandırmıştır. Bu süreç sonucunda post-modern ve eleştirel yaklaşımlar örgüt kuramı ve araştırmaları içinde daha çok yer edinmeye başlamışlardır (Yıldırım, 2007, 379-381, 383).

1920 ve 30’larda Almanya’da gelişen, hareket noktasını Marx’tan alarak, yabancılaşan emeğin özgürleşimini ve bu şekilde toplumsal dönüşümü hedefleyen bir yaklaşım olarak Eleştirel Kuram veya Frankfurt Okulu, toplumun ne olduğunu, nasıl ilerlediğini ortaya dökerek, önemli sosyal değişimler aracılığıyla insan özgürleşiminin temellerini oluşturmaya çalışmaktadır.

Buradan hareketle radikal bir Weberci olan Mouzelis’in aşırı örgütlenme ve bürokratikleşmenin örgütsel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkilerine dair incelemeleri ve Alvesson ve Willmott’un 1992’de çıkardıkları *Critical Management Studies* adlı kitap “Eleştirel

Yönetim Çalışmaları'nın (EYÇ) başlangıç noktasını oluşturmuştur. Genel olarak sol bir tutuma sahip olmak, antiemperyalist, feminist ve çevreci olmak bu alanda çalışan araştırmacıların genel tipolojisini oluşturmaktadır.

EYÇ'nin 1990'larda ortaya çıkmasında 1980'lerde esen neo-liberal muhafazakar Yeni Sağ politikaların yönetimi ve yönetme hakkını öne çıkarmasının önemli bir rolü vardır.

EYÇ, Ortodoks araştırmaların zayıflıklarını, sınırlılıklarını ve ideolojik işlevlerini inceleyen çalışma olarak tanımlanabilir. İnsanı manipüle eden teknokratik bir düşüncenin ifadesi olarak gördüğü Ortodoks yönetim düşüncesini eleştirerek, örgütsel hayatta kullanılan sembol ve kavramların gerçek yüzlerini teşhir etmek EYÇ'nin ana amaçlarından biridir. Örgüt araştırmalarında eleştirel kuramın temel amacı ise, tahakkümün olmadığı, herkesin eşit fırsatlara sahip olduğu toplumlar ve işyerleri yaratmaktır.

EYÇ'nin en önemli kavramı özgürleşimdir. Ortodoks yönetim-organizasyon yazınında bu kavrama iki farklı bakış açısıyla yaklaşılabilir. İlk görüşe göre yönetim-organizasyon alanı böyle kavramlarla ilgilenmez. Yönetimin işi hissedarların, müşterilerin ve çalışanların taleplerini karşılamaktır. Özgürleşim, özel hayata ait bir kavrammış gibi ele alınır. Diğer görüş ise çalışanların yabancılaştırıcı iş durumlarını azaltmayı hedeflemektedir. Beşeri ilişkilerden örgüt kültürüne kadar uzanan bir insani yönetim silsilesi işle ilgili maddi ve sembolik koşulları iyileştirmeyi hedeflemiştir. Yönetim, bu tip ihtiyaçları giderdiğinde özgürleşimin sağlanacağı düşünülmektedir. Ancak özgürleşim EYÇ için çalışanlara bahşedilen bir şey olarak algılanmamalıdır. Özgürleşim bireyin sosyal ve psikolojik gereksiz sınırlamalardan kendisini kurtamasıdır. EYÇ'ye göre özgürleşim hayırsever bir yönetici elitin ihsanıyla gerçekleşen toplum mühendisliği değildir.

Geleneksel Marksizm'den farklı olarak ise EYÇ, emek ve sermayenin çıkarları arasında temel bir çelişki görmez ve üst düzey

yönetimi basitçe sermayenin kuklası olarak da değerlendirmez.. EYÇ, Marksizm'le kıyaslandığında tek başına yönetimci karşıtı değildir ve bu nedenle yönetsel açıdan bilgi üretebilir.

Eleştirel kuram için kapitalist emek süreci hala önemli olmakla beraber çevre, yeni sosyal hareketler, erkek egemenliği ve ırkçılık gibi diğer sosyal süreçler de son yıllarda EYÇ'nin ilgi alanına girmiştir.

Bu anlamıyla, EYÇ örgütsel hayatın marjinalleştirilmiş yönlerine de işaret ederek, geleneksel yazın tarafından yok sayılan, ihmal edilmiş görüş açılarına yer açmaktadır (Yıldırım, 2007, 392-406).

İKİNCİ BÖLÜM

ÖZYÖNETİMİN İDEOLOJİK TEMELLERİ

2.1. ÖZYÖNETİM DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL EVRİMİ

Süreklilik gösteren insan umudunun bir yansıması olan ve kişisel özerklik hakkı isteğini içeren özyönetimin, belli bir doktrine, belirli bir siyasal ve sosyal deneye gönderme yapmadan genel çizgilerini saptamak mümkündür. Bununla birlikte, fabrikalar atölyelerin yerini aldıkça, her şeylerini kaybeden ve farklı yönetimler altında ezilen işçilerin bu durumlarının bilincine vardığı Batı'da, derin bir insani istek olarak açığa çıkan özyönetim, süreç içinde açıkça formüle edilmiş bir talebe dönüştü.

Tarihsel düzlemde sınırsız çeşitlilikte ortaya çıkan özyönetimin esas olarak 19. yüzyılın kaynaklarından süzüldüğü görülebilmektedir. Özyönetim düşüncesinin bugün aldığı biçimi anlayabilmek için kuramlar boyunca nasıl bir yol izlediğine bakmak gerekmektedir (Arvon, 1991b: 9).

2.1.1 Marksizm Öncesi Kuram ve Akımların Özyönetimi Ele Alışı

Rousseau, özgürlük idealinden de vazgeçmeksizin eşitlikçi bir toplumun nasıl kurulabileceğinin formülünü aradığı eserlerinde genel ile kısmi olanı uzlaştırmayı dener. Ancak bunu yaparken de kısmi olanı bireysele, bireyi de bireyin mümkün iradesine (bilincine) indirger: buradaki bireysel mümkün bilinç ile genel irade, bir ve aynı şey olacaklardır; zira her ikisi de evrensel akıldan kaynaklanmaktadır. Bu şekilde bütün farklılar eşit derecede özgür olacaklardır: eşitlikten vazgeçmeksizin özgürlük, özgürlükten vazgeçmeksizin de eşitlik sağlanmıştır, ama bütün farklılıkların birbirleriyle peşinen özdeş kılınmaları suretiyle/pahasına (Cangızbay, 2003: 122).

Ütopycı sosyalistler arasında sayılan Fourier de aynı arayış içerisinde. Onun esas erdemi, sorunun en can alıcı noktasının farklılıklar arasındaki eşdeğerliliğin kurulmasında olduğunun farkına

varmış olmasıdır. Fourier'ye göre insanın duygu ve isteklerinde kötü bir yan yoktur, insanların karşılaştığı sorunlar da çevresinden kaynaklanmaktadır. Bu görüşleri ile Fourier bir bakıma, Marx'ın insan ve toplumsal varlığı arasındaki ilişkilere dair görüşlerine öncülük etmiştir denilebilir.

Kooperatifçiliğin babası olarak da bilinen Fourier ahlaki bir sorun olarak telakki ettiği toplumsal düzenin iyileştirilmesi sorununa yönelik olarak, Tanrısal iradeye uygun bir yaşam yaratılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu amacın gerçekleştirilmesinin aracı olarak insan doğasına uygun ve çalışmayı bir ızdırap olmaktan çıkararak yaşamın mutluluk kaynaklarından biri haline dönüştürücü nitelikte gördüğü topluluk birimleri düşünmüş ve bunların örgütlenmesine ilişkin ayrıntılı tasarılar oluşturmuştur. Fourier tasarladığı bu birimlere phalange (falanj) veya phalanstere (falanster) adını vermiştir. Bu kelimelerden ilki insan topluluklarını, ikincisi ise bu toplulukların çalıştıkları ve yaşadıkları niteliklemdir.

Fourier bu birimlerde uygarlığın kokuşmuşluğuna neden olduğunu düşündüğü sanayinin yerine tarıma ağırlık verilen bir üretim modeli geliştirmeye çalışmıştır. Fourier'nin idealizmine dayanan bu toplumsal dizaynda çalışmayı sıkıcı ve zorunlu bir iş olmaktan çıkarmak için herkesin sürekli aynı işte uzun süre çalışmaması gibi yöntemler ortaya konmuştur. Bu modellerin yaygınlaşması için ise yaşanan sıkıntıların muhatabı olan ezilen sınıf ve katmanları temel alan bir toplumsal altüst oluş veya bir devrim değil, önerdiği sistemin mantıklılığına ve güzelliklerine dayanarak dönemin yönetici elitlerini ve varlıklarını ikna etmeyi ummuştur.

Fourier yaşadığı dönem boyunca tasarılarını gerçekleştirme olanağı bulamamıştır. Her şeyden önce, sanayi, mevcut hiçbir engeli tanımadan gelişerek toplumsal yaşama damgasını vurmuştur. Ayrıca falansterlerden oluşan bir dünya kurma konusunda ikna yoluyla desteğini alacağını umduğu varlıklı sınıflardan destek de bulamamıştır. Ancak

Fourier'nin düşünceleri, bazı yönleriyle daha sonraki dönemlerde de yankılarını sürdürmeye devam etmiştir (Işıklı, 1983: 32).

Fransa'da Fourier'nin düşüncelerine ortam hazırlayan koşulların benzerleri İngiltere'de Robert Owen'ın düşüncelerine ortam hazırlamıştır. Owen özel mülkiyete, kâra ve kapitalist düzene karşı barışçıl bir genel grevle gerçekleşecek yeni bir toplumsal düzen yaratmayı hedeflemekteydi. Kooperatiflere dayanan bu toplumsal düzenin gerçekleşmesinde işçi sınıfına biçilen rol oldukça önemsiz bir içerik taşımaktaydı. İşçi sınıfına böylesi edilgen bir rolün biçilmiş olmasında, o dönemdeki işçi hareketinin toplumsal bir güç olarak kendini yeterince ortaya koyamamasının da etkileri bulunmaktadır (Yaraşır, 1997: 19).

Owen kapitalist sömürünün en ilkel biçimlerde yaşandığı bir dönemde mülk sahibi olduğu kendi fabrikasında çocuk emeğinin kullanılmasını yasaklayarak bazı insancıl sosyal-politika önlemlerini uygulayarak diğer işverenlere örnek olmak istemiştir. Ancak bu tutumunu, ticari ve sınaî hayatta üst üste uğradığı başarısızlıklar ve iflas sonucu sürdürme olanağı bulamamıştır. Böylece, iyi çalışma koşullarının kapitalist ekonomiye hakim olan karlılık amacıyla çelişik olmadığı yolundaki savını kanıtlayamamıştır. Bununla birlikte, Owen, bu dönemdeki uygulamaları çerçevesinde, işletmenin sermayedarlarla birlikte işçiler tarafından ortak yönetimi konusunda ilk örneklerden birini vermiştir.

Owen'a göre insanın kötü yanları, açgözlülük ve hırsın kaynağı olarak gördüğü kapitalist rekabet koşulları ve fabrika yaşamıdır. Dolayısıyla Owen, çalışma koşullarının, yaşam çevresinin değiştirilmesiyle ve eğitim yoluyla insanın değiştirilebileceğine, böylece ideal düzenin kurulabileceğine inanır. Bu nedendir ki Owen da Fourier gibi bir ideal çalışma ve yaşam tasarlamıştır. Owen'ın tasarısı için bulduğu isim ise "Yeni Ahenk" veya "Ahenk Köyü"dür.

Ardılı olan özyönetimci düşünce ve uygulamaları çağrıştıran çizgiler taşıyan bir başka örnek de devleti dışlayan ve çalışanların gönüllü

eylemlerinin ürünü olan girişim ve oluşumlara ağırlık veren Buchez'in 'işçi dernekleri'dir. Buchez burjuvazinin sermayeye uyguladığı birleşmeye karşıt olarak işçilerin de emeğin birleşmesini gerçekleştirmelerini önermiştir. Böylece, üretimin temel birimleri olarak işçi derneklerini öngörmüştür.

İşçi derneğinde çalışanlar, ilgili meslek kolunda ve ülkede uygulanan düzeyde bir ücretin yanı sıra, çalışmaları oranında kârı da aralarında bölüşürler. Dernek, üyelerin tümü tarafından seçilen bir komite tarafından yönetilir. Komite üyeleri diğer dernek üyeleriyle aynı ücreti almaktaydılar.

Buchez'in bu tasavvurları, ancak nitelikli ve belli bir sermaye birikimine sahip usta işçilerle ilgili bazı modellerin denenmesiyle sınırlı ölçüde uygulamaya konulabilmiştir.

Buchez'in düşünceleri bir süre sonra Fransa'da sendikacılığa damgasını vurmaya başlayan anarko-sendikalizm karşısında unutulmuştur.

Ütopycı sosyalistlerle kimi ortak noktaları olmakla birlikte onların arasında sayılmaması gereken Louis Blanc tarihin fikirleri tarafından yapıldığı görüşündeydi. Tanrı tarafından, esasta, insanlığın ortak yararı yolunda yönetilen bir dünyaya inanan L.Blanc, bütün kötülüklerin kaynağını rekabet düzeninde ve onun bir ürünü olan, o dönemde İngiltere'den başlayarak belirginleşmekte olan tekelleşmede görmekteydi. Marx'ın daha sonraları toplumun komünist aşamasında egemen olacağını öngördüğü "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar" ilkesinin gerçekleşmesini, sorunların çözümünde temel bir unsur olarak savunmuştur. Buchez'in işçi dernekleri düşüncesinden esinlenerek tasarladığı "toplumsal atölyeler"i özlediği dönüşümlerin gerçekleşmesinde başlıca araç olarak öne sürmüştür. Ancak, Buchez'den farklı olarak güçlü bir devletin öncülüğüne ve düzenleyiciliğine tanıdığı yer, L Blanc'ın başlıca özelliklerinden birini teşkil eder.

L.Blanc'a göre, temel hizmetler (banka, sigorta, demiryolu, büyük fabrikalar) devletin yükümlülüğünde olmalıdır. Ancak, bu şekilde varlığını sürdürecektir olan kamusal sektörün yanında, ayrıca "özgür kesim" bulunacak ve toplumsal atölyeler burada yer alacaktır. L. Blanc bir kısım ütopyacıların aksine sanayileşmenin karşısında değildi ve ulusal atölyeleri en son tekniklerin uygulandığı işyerleri olarak düşünmekteydi (Işıklı, 1983: 33-37).

2.1.2. Anarşizm ve Özyönetim Düşüncesi

Herkes için refah bir hayal değildir. Dedelerimizin, emeğin daha üretici olması için harcadıkları büyük çaba bunu olanaklı ve gerçekleştirilebilir kılmıştır.

...Ama bu refahın gerçekleşebilmesi için insanoğlunun yarattığı muazzam servetin; kentlerin, evlerin, tarlaların, fabrikaların, iletişim araçlarının, eğitim kurumlarının özel mülkiyet konusundan çıkmaları gerekir... ki ele geçirenler bunlarla keyiflerince oynamasınlar.

Dedelerimizin muazzam bir emekle yapıp yarattıkları, işleyip ürettikleri üretim araçları herkesin ortak malı olmalıdır, ki toplum kolektif aklıyla herkesin yararına olacak şeyler çıkarabilsin (Kropotkin,1999; 46, 51).

Yukarıda alıntılanan satırlar anarşist kuramın önde gelen isimlerinden P.A. Kropotkin'e aittir. Gerek Kropotkin'de gerekse anarşist yazının farklı örneklerini veren diğer kuramcı ve eylem adamlarının eserlerinde özellikle 19. yüzyılda maruz kalınan isyan ettirici toplumsal eşitsizliklere duyulan yoğun tepki açık seçik hissedilmektedir.

Bu tepki anarşistlerde her türden otoritenin, özel mülkiyetin ve kapitalist üretim tarzının en yetkin, en gelişmiş organı olan modern devletin felsefi ve siyasal eleştirisine dönüşür.

Bu akımın yandaşları ekonomik tekellerin ve tüm politik ve toplumsal baskı kurumlarının ortadan kaldırılmasından yanadırlar.

Anarşistler, var olan kapitalist ekonomik düzen yerine, tek amacı toplumun her üyesinin ihtiyaçlarını karşılamak olan ve artık toplumsal birlik içinde ayrıcalıklı azınlıkların özel çıkarlarını gözetmeyen, tüm üretici güçlerin, işbirliği içinde, emeğe dayalı özgür işbirliğini tercih ederler (Rocker, 2000: 13).

Yukarıda değinilen siyasal eleştirel tutumun bir boyutu da anarşistlerin toplumsal ilişkilerin düzenlenmesine dair görüşlerinde açığa çıkar. Anarşistlerin özyönetim düşüncesinin izlediği tarihsel hat içerisinde belirgin izlerinin olması da buradan kaynaklanmaktadır.

Bu durum özellikle anarşist kuramın en çok başvurulan ismi Pierre Joseph Proudhon için geçerlidir. Proudhon'u bugün için bile halen güncel kılan düşüncesi, ana hatlarını çizdiği özyönetimci federalizmdir. Tanrısal hukukun otoritesine olduğu kadar Rousseau'nun toplumsal sözleşme düşüncesine de karşı olan Proudhon, hem siyasal alana hem de iktisadi yaşama uygulanabilecek bir sözleşme ve dayanışma sistemi kurar. Proudhon'da eşanlı olarak, biri siyasal diğeri iktisadi iki yapının kurulmasına tanık olunur, öyle ki bu yapıların özerkliği çoğulcu bir bütünün dinamizminin koşuludur. Üretim toplumu siyasal ilişkiler toplumundan farklıdır, ama aynı zamanda bu ikisi birbirini tamamlar. Bu iki yapının karşılıklı birbirine uyarlanması zorunlu olarak, her iki yapının tepeden itibaren değil de, tabandan itibaren, yukarıdan aşağıya değil de, aşağıdan yukarıya örgütlenmesinin sonucudur (Arvon, 1991a: 48).

Üretim toplumu 'işçi kumpanyalarına' dayanıyor. Proudhon bu genel kavramdan hareketle, tarım ve sanayi için ayrı ve ikiz örgütlenme biçimi tasarlamıştır. Ki bu da tarım ve sanayiye dayalı federasyonun yapıcı unsurlarını oluşturmaktadır. Proudhon'un ileri sürdüğü görüşlere göre bir taraftan tüm üreticilerin ve tüketici birliklerinin katılımıyla, diğer taraftan federatif ilkelerin diğer ülkelere yayılmasıyla, uluslararası planda "ortaklaşmacı bir konfederasyon" oluşur. Üreticiler arasındaki karşılıklı uzlaşmaya dayalı ekonomik toplumun genel yönetimi, sadece ulusal düzeyde değil uluslar arası planda da gerçekleşir. Proudhon daha ileri

giderek, ekonomik alanın bütünüyle politik alanın yerini alacağını, bir başka deyişle “atölyenin devletin yerini alacağını” ileri sürmüştür (Arvon, 1991b: 12-13).

Anarşist kuramın öne çıkan bir diğer önemli ismi Rus anarşist Mihail Bakunin’dir. Bakunin’e göre devletin ve devletin doğal temelini oluşturan özel mülkiyetin mahkum edilmesi gerekir. Bakunin bu konuda Proudhon’la kısmen ayrışır. Zira Proudhon’un aslında mülkiyetin değil, onun “kötüye kullanılmasının” karşısındadır. Bu sebeple de “özel mülkiyetin yerine kolektif mülkiyet geçmeli midir” sorusuna Proudhon’un cevabı olumsuzdur.

Oysa Bakunin özel mülkiyetin kolektif mülkiyete dönüştürülmesini savunur. Tüketim malları üzerindeki özel mülkiyetinin devam etmesine karşı çıkmaz, ancak üretim araçlarının, toprağın, iş araçlarının ve genel olarak her türlü sermayenin tüm toplumun ortak mülkiyeti haline gelmesi gerektiğini ileri sürer.

Bakunin’in düşüncesi Proudhon’un çalışmalarından esinlenen ve ekonomik federalizmi vasıtasıyla, çağımızla sıkı bir ilişki içindedir. Siyasal alana uygulandığında Bakuninci federalizm komünal özgürlükleri savunur; bu özgürlüklerin yeniden canlandırılmasını, monarşinin yasacıları tarafından önerilen merkeziyetçiliğe karşı her ne olursa olsun savunulmasını tavsiye eder.

Bakuninci federalizm ekonomik alana uygulandığında tercihen birbirine bağlı, ama karar almada bağımsız ve özgür işçi şirketleri ya da derneklerine dayanır. İşçilerin tabandaki örgütlenmelerini savunarak, tepeden aldığı iktidarı onlara aktarır (Arvon, 1991a: 55-56).

2.1.3. Marksizm ve Özyönetim

Tarihteki ilk modern komünist örgütlenme olan Komünistler Birliği’nin kendini deklare ettiği ilk yayın olan, K.Marx ve F.Engels tarafından kaleme alınan ve 1848 devrimlerinin sıcaklığı henüz dinmemişken 1848 Şubatı’nda ilk baskısı yapılan “Komünist Parti Manifestosu” komünist hareketin ilk temel metinlerinden biri olarak

sayılmaktadır. Bu metnin sözü geçen özelliği bir eylem kılavuzu ve sınıfa yönelik bir “kavga çağrısı” olmasının yanı sıra kendisine öncelik eden birçok siyasal akımla hesaplaşmasından ve ayırım çizgilerini çekme gayretinden ileri gelmektedir.

...Bu sistemlerin kurucuları, yürürlükteki toplum içindeki sınıf çelişkilerini de, çürüyüp dağılmaya yol açan unsurların faaliyetini de görmezden gelmezler. Fakat, henüz çocukluk çağında olan proletarya, onların gözünde, hiçbir tarihi girişim gücü ve hiçbir bağımsız siyasi hareketi olmayan bir sınıf görünümündedir.

Sınıf çelişkilerinin gelişmesi sanayinin gelişmesiyle birlikte gittiği için, kendilerini içinde buldukları ekonomik durum, henüz onlara proletaryanın kurtuluşunun maddi koşullarını sunmamaktadır. Bu yüzden, onlar bu koşulları yaratacak yeni bir toplum bilimi aramaya koyulurlar, yeni toplumsal kanunların peşine düşerler.

Böylece tarihi eylemin yerini, onların kişisel yaratıcı eylemi; tarihi süreç içinde yaratılacak olan kurtuluş koşullarının yerini, hayali kurtuluş yolları; proletaryanın adım adım gerçekleşen sınıfsal örgütlenmesinin yerini; bu mucitlerin özel olarak icad ettikleri bir toplumsal örgütlenme almaktadır. Onların gözünde geleceğin tarihi, kendi toplumsal tasarılarının propaganda edilip, pratikte uygulamaya konmasından başka bir şey değildir.

...Dolayısıyla bunlar her türlü siyasal eylemi, özellikle de her türlü devrimci eylemi reddederler; amaçlarına barışçı yollardan varmak isterler, başarısızlığa mahkum küçük deneylerle ve örnek girişimlerle yeni toplumsal İncil'in yolunu hazırlamaya çalışırla (Marx, Engels, 2001: 78).

‘Manifesto’ dan aktarılan yukarıdaki uzunca alıntıdan da anlaşılacağı gibi Marx ve takipçileri ilk başta siyasal öncelleri olan

‘ütopyacı sosyalistler’ ile aralarına kalınca bir ayırım çizgisi çekip, işçi sınıfının kurtuluşunu mucizevi formüllere havale eden anlayışı mahkum etmişlerdir. Marx’a göre ütopyacı sosyalistler sınıf mücadelesini göz ardı ediyordu ve kendilerini proletaryanın tarihi gelişimine karşı konumlandırıyorlardı. Bu sebeple ütopyacı sosyalizm tarih dışı bir karakter taşımaktaydı (Carr, 2007: 77).

Marx’ın düşüncesinin odağında, hayatın tarihsel olarak gelişen bir dizi sosyal formu içinde en sonucusu olan kapitalist toplumun bir eleştirisini kaleme almak vardı. Kapitalizmde yanlış olanın ne olduğu Marx tarafından çeşitli biçimlerde ifade edilmiştir. Böyle bir toplum farklı bireyler kadar farklı sınıfların uzlaşmaz çıkarlarını önvarsayar; insanlar hem fiziksel hem de manevi olarak kendi çalışmalarıyla yoksullaştırılır, kişisel ilişkiler para ilişkilerine çözülür, ne bireyler ne de sınıflar (burjuva sınıfı da dahil) toplumun gelişmesini denetim altına tutamaz olur – toplumun körü körüne izlediği yola hakim olan ve onu belirleyen toplumsal ilişkiler kadar endüstrinin ürünleri de hayatlarını gasp etmiştir (Brenkert, 1998: 120).

Marksistlerin “sınıfın kurtuluşu” sorunsalına dair gerek getirdikleri çözüm önerileri gerekse kullandıkları yöntemler öncellerinden beslenmekle birlikte ayrı bir mecrada seyretmiştir. Marx’a göre işçi sınıfının tarihsel misyonu, her türlü baskıcı gücün kalktığı, eşitlikçi ve özgür, kendi kendisini yöneten bir toplumu kurmaktır (Cangızbay, 2003: 175). Sınıfların ortadan kalkacağı böyle bir toplumun inşası için ise işçi sınıfının mevcut devlet mekanizmasını devrim yoluyla yıkarak, kendi iktidarını kurduğu bir geçiş dönemine, bir ara konağa, yani “proletarya diktatörlüğü”ne gereksinimi vardır. Ancak sınıfsız topluma geçişte bir ara konak rolünü oynaması gereken proletarya diktatörlüğünün veya ardından gelecek sınıfsız toplumun neye benzeyeceğine dair Marx’ta kehanetlere rastlanılmaz. Lenin’in deyişiyle;

Kendini ütopyalara kaptırmaksızın Marx egemen sınıf olarak proletaryanın bu örgütünün hangi somut biçimleri

alacağı, bu örgütün mümkün olduğunca tam ve tutarlı “demokrasinin mücadeleye elde edilmesi”yle hangi tarzda birleşeceği sorusuna yanıtı kitle hareketinin deneyiminden bekliyordu (Lenin, 1999: 54).

“Proletarya diktatörlüğü” geçmişten günümüze Marksistleri diğer siyasal akımlardan ayıran en temel farktır. Marx’ın bu konudaki görüşleri ise Lenin’in de işaret ettiği üzere kitle hareketinin deneyimleri, yani somut olarak 1848 Devrimleri ve elbette özellikle 1871 Paris Komünü sonrasında netleşmiştir. Marksizm’in proletarya diktatörlüğüne tanıdığı anlamın ve bu anlamla bağlantılı olarak özyönetimin yerinin belirlenmesi bakımından 1871 Paris Komünü’nün bir anahtar niteliği taşıdığı söylenebilir (Işıklı, 1983: 51). Marx’ın, önceleri son derece ihtiyatlı yaklaştığı fakat niteliği belirginleştikçe coşkuyla savunduğu ve selamladığı Paris Komünü üzerine yazdıkları işçi sınıfının devlet mekanizmasını olduğu gibi almak ve onu kendi hesabına çalıştırmakla yetinemeyeceği sonucunu içerir. Mevcut devlet mekanizmasının ve burjuva toplumun etkisinin sindiği tüm organlarının ilga edilip yerine işçi sınıfının özyönetim-denetim organlarının geçirildiği ve işçi sınıfının egemen sınıf olarak örgütlendiği bu ilk deneyim, yani 1871 Paris Komünü bugün dahi Marksistlerin özyönetim temelli uygulama ve girişimlerinde temel referans noktalarından biri olmayı sürdürmektedir. Konuya ilişkin Marx’ın değerlendirmelerinin yer aldığı “Fransa’da İç Savaş” adlı esere önsöz yazan “ikinci keman” Engels şöyle diyordu:

Sosyal demokrat filisten son zamanlarda proletarya diktatörlüğü sözünün edildiğini duyunca hidayete erdirici bir korkuya kapıldı. Eh peki, bu diktatörlüğün neye benzediğini görmek ister misiniz baylar? Paris Komünü’ne bakın. Paris Komünü, proletarya diktatörlüğüydü (Marx, 1991: 20).

Tarihteki ilk muzaffer proleter devriminin, Ekim Devrimi’nin arifesinde kaleme aldığı “Devlet ve Devrim” adlı eserinde Lenin de

parçalanmış devlet mekanizmasının yerini neyin alacağı sorusuna Paris Komünü'ne atıfla şöyle yanıt veriyordu:

...parçalanmış devlet mekanizmasının yerine Komün tarafından görünürde "sadece" daha tam bir demokrasi geçirilmişti: daimi ordunun ortadan kaldırılması, istisnasız tüm memurların seçilebilirliği ve görevden alınabilirliği. Ne var ki gerçekte bu "sadece", belli kurumlarla, prensip itibarıyla başka kurumların dev ölçekte bir yer değiştirmesi anlamına gelir. Bu tam da "niceliğin niteliğe" dönüşmesinin örneklerinden biridir. Düşünülebilecek en büyük bir tamlık ve tutarlılıkla uygulanan böyle bir demokrasi, burjuva demokrasiden proleter demokrasiye dönüşür, devletten (=belirli bir sınıfın ezilmesi için özel bir baskı erkinden) aslında artık devlet olmayan bir şeye dönüşür (Lenin, 1999: 56).

Görülüyor ki, konunun proletarya diktatörlüğü kavramına ilişkin yanlarının incelenmesi, kuramsal açıdan ancak bir yönüne –esas olarak siyasal yönüne açıklık getirmiş sayılabilir. Oysa, Marksizm açısından, kapitalizmin son bulması ve onun yerini alacak toplum biçiminin doğuşu, evrimi ve evreleri, siyasal, ekonomik, toplumsal, ideolojik bir bütünsellik içerisinde yer almaktadır. Özyönetimin Marksizm içindeki yerini belirleyebilmek, özyönetimin model ve uygulamalarının bu açıdan ne anlama geldiğini kavrayabilmek için, Marksizm'in kapitalizm sonrası topluma dair tahayyüllerine de göz atmak gerekmektedir. Bu da bizi "özgür üreticilerin birliği" şeklindeki gelecek projeksiyonuna götürür (Işıklı, 1983: 55).

'Özgür üreticilerin birliği' kavramı, yalnız özyönetim konusunda değil, tümüyle Marx'ın geleceğin toplumu üzerine söylediklerine açıklık kazandırmak bakımından önem taşır (Işıklı, 1983: 55). Ancak bu konuda Marx'ta ifade edilen görüşler daha önce de belirtildiği gibi ütopyik tasavvurlardan çok dolaylı ipuçları olarak ele alınması gerektiği unutulmamalıdır.

Marx'ın 'özgür üreticilerin birliği'nde, proletarya diktatörlüğünün açıklanmasına yönelik düşüncelerine koşut olarak, topluluğun demokratik yolla kendi kendini yönetiminin veya özyönetimin esas alındığını söyleyebiliriz. Nitekim Marx yaşadığı dönemde boy veren kooperatif kuruluşlu atölye ve fabrikaları, işçi birliklerini önemsemiş, bu girişimlerin işçilere üretimin ve yönetimin bütünsel bilgisine daha fazla hakim olması itibari ile kafa ve kol emeği arasındaki uçurumu azaltan; işçilerin bütün endüstriyel dalları başarıyla yöneteceklerini mantıksal yolla değil, fiilen kanıtlayan önemli toplumsal deneyler olduğunu ileri sürmüştür (Işıklı, 1983: 57).

Marksizm'in farklı varyasyonları ve birçok Marksist akım çeşitli yorumlarıyla ve tarihsel deneylerle özyönetim kuramına katkıda bulunmakla beraber, bu katkıları özyönetim deneyleri çerçevesinde ele almak daha makuldür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖZYÖNETİM DENEYİMLERİ

Bu bölümde özyönetimin düşünceden pratiğe dönüştüğü kimi tarihe mal olmuş örneklerin yanı sıra, yakın tarihte şekillenmiş ve güncellik taşıyan deneyimler de incelenmeye çalışılmıştır. Ele alınan deneyimler yerel olmaktan ziyade genele yayılan veya bir biçimde genele etkide bulunan, bu anlamıyla münferit olmaktan çıkan toplumsal olaylar arasından seçilmiştir.

3.1. Paris Komünü

1870 Fransız-Alman Savaşı'nda Fransızlar'ın Sedan önlerinde uğradığı bozgun ve "İkinci İmparatorluk"un başındaki Louis Bonaparte'ın (III. Napolyon) Almanlar'a esir düşmesinin ardından Paris'te halk ayaklanıp, imparatorluğu kaldırır. Ancak, imparatorluğun yerine kurulan Ulusal Savunma Hükümeti de Almanlar'a karşı başarılı olamaz: Almanlar ilerleyip Paris'i kuşatırlar. Bu arada hükümetin, Paris Belediye ve Kurucu Meclis seçimlerini ertelemesi, savaş ve kuşatma sırasında yaşam koşulları ağırlaşan işçi ve zanaatkarların hoşnutsuzluğunu arttırır.

Subayları seçimlerle belirlenen ve gönüllülük esasına dayanan ve çoğunluğunu Parisli işçilerin oluşturduğu ulusal Muhafız Taburları'nda ve başkentin tüm ilçelerinde halk komiteleri kurulur. Bu komiteler yasal bir statüye sahip olmamakla birlikte kendi meşruluğundan hareket eden halkın temsil edildiği organlardır. Seçimler yapılır; yeni kurulan Ulusal Meclis, ilk oturumunda, cumhuriyet ilan etmeyi reddeder, komiteler ile hükümet arasındaki karşıtlık da keskinleşir ve komiteler Ulusal Muhafız Merkez Komitesi çerçevesinde birleşir. Merkez Komitesi, Paris'in ateşkes koşulları uyarınca Almanlar tarafından işgal edilecek mevkilerindeki topların işçi mahallelerine taşınmasını kararlaştırır. Buna karşılık hükümet topları devlet malı ilan edip, 17 Mart'ı 18 Mart'a bağlayan gece toplara el koymaya çalışır. Girişim başarısızlığa uğrar, Paris ayaklanır ve merkezi Versailles'da bulunan Fransız Hükümeti ile Paris arasında savaş

başlar. Böylelikle 72 gün yaşayacak olan Paris Komünü doğmuş olur (Cangızbay, 2003: 219; Marx, 1991: 12).

Komünün ilk kararı daimi ordunun feshi ve yerine sınıfın silahlandırılması anlamına gelen milis güçlerin geçirilmesi olur. Komün, kentin çeşitli ilçelerinden kamu oylamasıyla seçilen belediye meclis üyelerinden oluşuyordu. Bu üyeler sorumluydular ve her an görevlerinden geri alınabiliyorlardı. Komün üyelerinin çoğu, doğal olarak işçilerden ya da işçi sınıfının tanınan temsilcilerinden oluşuyordu. Komünün parlamenter bir örgüt değil, aynı zamanda hem yürütmeci hem de yasamacı etkin bir örgüt olması gerekiyordu. Bir başka deyişle burjuva devletlerdeki “kuvvetler ayrılığı” ilkesi burada geçerliliğini yitirmişti. Hatta yargıçlar ve hakemler de diğer kamu görevlileri gibi göreve seçimle gelen, sorumlu ve geri çağrılabilir olan kamu hizmetlileri haline getirildi. Polisin siyasal ayrıcalıklarına hemen son verilerek, merkezi hükümetin aleti olmaktan çıkarıldı ve Komün’ün sorumlu ve her an görevden geri alınabilir bir görevlisi durumuna getirildi. Bu durum aslında yönetim kademelerindeki tüm memurlar için geçerliydi.

Komün üyelerinden en alt düzeydeki görevlilere kadar, bütün kamu görevlilerine işçi ücreti ödenmesi kararlaştırılarak ikbal avcılığının önüne geçildi. Yüksek devlet görevlilerinin geleneksel rüşvet ve temsil ödenekleri, bu görevlilerin kendileriyle birlikte ortadan kalktı. Yalnız belediye yönetimi değil, ayrıca o zamana kadar devletin gördüğü tüm fonksiyonlar Komün’ün eline geçti.

Eski hükümetin maddi iktidar aletleri olan ordu ve polisin kaldırılmasından sonra, egemenlerin manevi baskı aygıtı olan kilisenin gücü kırılarak, tüm kiliseler mülksüzleştirildi. Buna ek olarak kiliselerin eğitim üzerindeki tartışmasız ağırlığı, laik, parasız ve zorunlu eğitimin hayata geçirilmesi ile ortadan kaldırıldı. Komün aile kurumunu doğrudan karşısına almamakla birlikte evlilik dışı tüm çocukları Komün’ün evlatlıkları ilan etmiştir.

Gündelik hayatı düzenleyen kararlar da alan Komün, et ve ekmek fiyatlarına narh koyarak, ilçe hal ve pazarlarının denetim alınmasını sağladı. Temel meselelerden biri olan konut sorununa ilişkin kira ödemelerinin ertelenmesi, sokağa atılmış kiracıların ise istedikleri takdirde evlerine üç ay süreyle yeniden yerleşmelerini öngören, ev ve otel sahiplerinin kiracılarını onların rızaları olmadan çıkartmalarını yasaklayan bir dizi tedbir de alınmıştır.

Komün'ün esas itibariyle özel mülkiyetin kaldırılmasına ilişkin bir ilke kararı ya da bir program yoktur; tek yaptığı, toplumsal varoluş üzerinde engelleyici bir tekel biçiminde somutlaştığı anda ve noktada bu hakkın geçerliliğini yok saymak olmuştur. Bu noktada Komün'ün, üretim araçlarının mülkiyeti karşısındaki konumu ve işçilerin özyönetimini nasıl ele aldığına dair ipuçları veren, sahipleri tarafından terkedilmiş atölye ve fabrikalara ilişkin tutumu öğreticidir. 16 Nisan'da yayınlanan ve Komün'e asıl ruhunu katan kararname ile sendikal örgütler tarafından bir soruşturma komisyonu kuruluyordu. Sendikal örgütler, sahipleri tarafından terk edilen atölyelerin bir dökümünü yapmak ve bu atölyelerin orada çalışan işçiler tarafından kooperatif birlikler vasıtasıyla nasıl işletilebileceklerini gösteren bir rapor hazırlamakla görevlendiriliyordu. Makine ve metalürji işçileri, ardından terziler ve marangozlar, çivi işçileri ve fırıncılar bu soruşturma komisyonuna delegeler gönderdiler.

İşçilerin çalıştırmaya başladığı atölyeler ve fabrikaların durumu mülkiyet hakkının basit bir biçimde el değiştirmesi olarak algılanmamalıdır. Atölye kendisinin kullanımından ve kullananlardan bağımsız, değişim değerli bir nicelik, bir mülkiyet nesnesi olmaktan çıkıp, belirli bir toplumsal sürecin maddesel-çevresel ögesi olarak, bu süreci oluştururken oluşan toplumsal varlık içinde eritilmiş, toplumsallaştırılmış olmaktadır. İç-düzeni de bu toplumsallaşmışlığıyla uyumlu olarak biçimlenen atölyede, işçiler yöneticilerini, atölye ve ekip şeflerini kendileri seçmekte ve bunları görevden alma yetkisine sahip bulunmaktadır. Ücretleri, çalışma saat ve koşullarını da saptayanlar yine işçilerdir. Ancak daha da önemlisi, her akşam toplanan işçiler ertesi

gün neler yapılacağını belirleyen fabrika komiteleri kurulur ki, bu, mevcut verilerin düzenlenmesinden yeni verilerin, koşulların yaratılması aşamasına, yani planlamaya uzanan yolun başlangıcıdır (Cangızbay, 2003: 222-223; Marx, 1991: 57, 58; Sosyalizm ve Topl., 1988: 367, 368).

Komün, iyi kötü, daha doğrusu, kötünden çok iyi bir biçimde, Paris'in o kocaman idari mekanizmasının işleyişini sağlamayı sıradan emekçilerin gayretleriyle başarır:

Bunu, her şeyden önce, şu dört adam sayesinde yaptı: Jourde, Andrieu, Viard, Varlin. Ödemeleri yapan, donatım gereçlerini sağlayan Levazım işleri'nden sorumlu olan Varlin, Ulusal Muhafız birliğinin silahlarını sağlıyordu. Tunç işçisi Theisz posta işlerinden sorumluydu (yeni kuşatmaya karşın, dışarıyla ilişkiler kesilmiş değildi ve Versailles'dan geçerek gerçekleştiriyordu!). Arkadaşı Camelinat ise Darphane'yi yönetiyordu. Muhasebeci Paul Piat Demiryolları İdaresi'nden sorumluydu. Eski vergi kontrolörü Volpesnil oktruva vergisiyle ilgili işleri yönetiyordu. Bütün bu kendiliklerinden oluşmuş idareciler Uluslararası Emekçiler Derneği (I. Enternasyonal) üyesiydi (Rougerie, 1993: 72).

Marx'a göre sınıfların varoluşunun, dolayısıyla sınıf egemenliğinin dayandığı iktisadi temelleri ortadan kaldırmak için bir kaldıraç işlevi görmesi gereken Paris Komünü 72 günlük serüvenin ardından merkezi hükümet tarafından 27 Mayıs 1871'de 20 bin komünarın öldürülmesiyle kanlı bir biçimde bastırılır.

3.2. Rus Sovyetleri (Şuralar-Konseyleler)

'Konsey' sözcüğü ile günlük dilde, üyeleri kendi yetkilerindeki sorunları kurulca görüşmeye yetkili temsili bir kurum (belediye meclisleri, Danıştay, yönetim kurulları gibi) anlatılmak istenir, ama öte yandan, konsey terimi belirli bir tarihsel ve siyasal anlamda, çoğunlukla devrimci durumlarda doğmuş, toplumsal bakımdan aşağı kategorileri

(erat, zanaatkarlar, işçiler vb.) yetkili kılan temsili kuruluşlar için kullanılmıştır (Anweiler, 1990: 27).

İşçilerin işletmeleri ele geçirip kendi olanaklarıyla çalışmalarını yapmak için demokrasinin en radikal biçimini oluşturur. Her ne kadar konseyciliğin ilk el yordamı uygulaması, Paris Komünü'ne kadar gerilere gitse de, asıl 1905 Devrimi ile Rusya'da ortaya çıkmıştır. Sosyal demokrat militanların inisiyatifleriyle mahallelerden ve işletmelerden seçilen delegeler, İşçi Konseyleri'nin nihai biçimini oluşturmuştur. Oynadıkları devrimci rolün bilincinde olan işçi konseyleri, sadece işletmeleri ve ekonomik yaşamı yönetmekle kalmayıp, tüm ulusal ekonominin "doğrudan yönetimini" amaçlar (Arvon, 1991b: 38).

1905 Sovyetleri'nin tarihsel önemi Rus işçi kitlelerinin kendi içlerinden demokratik bir özyönetimin tabanını oluşturan, kendi özyönetimlerini dile getirebilecekleri bir örgüt çıkarmasından ileri gelmektedir. Süregelen devrimci geleneğin kökeninde St. Petersburg Sovyeti gibi 1905 Sovyetleri vardır. 1917 Şubat Devrimi sırasında Petersburg Sovyeti'nin birden dirilivermesi, aynı şekilde kısa sürede bütün Rusya'da sayısız işçi ve asker temsilcileri konseylerinin ortaya çıkması, 1905 konseylerinin oynadığı rolün bilinçlerde ne kadar canlı kaldığını, bu örgütlerin devrim yeniden ivme kazandığında, halk kitlelerinin gereksinimlerine uyum gösterme yeteneği olduğunu kanıtlamıştır (Anweiler, 1990: 103).

Gerçekten de, Rus takvimine göre Şubat 1917'de Putilov Metal Fabrikası'nda başlayan grev birkaç gün içinde tüm sanayi işletmelerine yayılır:

Fabrikalarda iş disiplininin bütünüyle çökmesi hem devrimci durumun bir koşulu, hem de onun yarattığı bir sonuçtu. Böylece işçilerin ücretlerini ve yaşam koşullarını savunma mücadelesi, kaçınılmaz olarak kendilerinde nefret uyandıran fabrika sahipleriyle ustabaşları başlarından def ettikleri,

fabrika sahiplerinin kapatmak istedikleri fabrikaları zorla açık tuttukları düzeye kadar tırmandı (Cliff, 1994: 276).

İşçi kontrolünün henüz oluşum halindeki biçimi, devlete ait silah fabrikaları başta olmak üzere güçlü fabrikalardaki komiteler arasında adeta bir gecede ortaya çıkar (Cliff, 1994: 278).

Bu noktada Rusya'ya dair bir özgünlüğe dikkat çekmek gerekir. Komitelerin kendiliğinden kurulmasının yanı sıra, yaygınlaşması ve Rusya'nın değişik bölgelerinde kurulması için Sovyetler iradi müdahalelerde bulunmuşlardır. 1917 Şubat devrimi'nden sonra Sovyetler ayrı, komiteler ayrı olarak oluşur.

Komitelerin oluşma amacı, işçilerin daha çok yaşam standartlarını korumak, geliştirmek ve işlerinin güvence altına alınmasını sağlamakla ilgilidir. Bu komitelerin ivedi olarak gerçekleştirilmesini istedikleri talepler sekiz saatlik mesai, parça başı ödeme yerine günlük ücret ödeme sisteminin hakim kılınması, işçilerin üzerlerinin aranmaması, yemek pişirmek için sıcak su, kantin ve tuvalet kurulması, çocukların çalıştırılmaması, ücret artışı vb. gibi gündelik ve ekonomik mücadelenin konusu olan taleplerdi.

Rusya'da kimi kısa dönemler hariç tüm işçi örgütlenmeleri gibi sendikaların da yasadışı olması ve bu sebeple gelişmiş sendikal bir geleneğin olmamasından ötürü, işçi komiteleri sendikaları bir nevi ikame eden bir işlev görmüşlerdir (Yılmaz, 1991: 21).

Neredeyse birdenbire ortaya çıkan ve hızla sanayi havzalarında yayılan konseyler kendilerini salt denetimleri altında bulundukları işletmelerin yönetimiyle sınırlı saymıyor, aşağıdan yukarıya doğru seçtikleri delegelerin oluşturduğu, yerel, bölgesel ve merkezi Sovyetler aracılığıyla toplumsal yapının tamamını yeniden kurmayı amaçlıyorlardı. Sovyetlerin ekonomik iktidarı, Ekim 1917'den 1918 baharına kadar, geçici siyasi iktidarla bir arada varoldu (Arvon, 1991b: 39).

Şubat Devrimi'ni taçlandıran Ekim Devrimi ile iktidarın ele geçirilmesinden bir ya da iki gün sonra, Lenin işçi kontrolü ile ilgili bir

dizi yönetmelik tasarısı hazırladı, bunlar Fabrika Komiteleri Merkez Konseyi'nin ve sendikaların temsilcileri ile yapılan toplantılarda tartışıldı ve daha sonra da yeni bir yasanın tasarısı olarak yeni devrimci kabine olan Halk Komiserleri Konseyi'ne sunuldu. Bu yasa tasarısı en az beş işçi ve personel (birlikte) çalıştıran ya da yıllık cirosu en az 10.000 ruble olan tüm sanayi, ticari, bankacılık, tarım ve öteki türlü kuruluşlarda üretim, depolama, satın alma ve mamuller ile ham maddelerin satışı konularında işçilerin kontrolünü öngörüyordu. Bu kontrol, kuruluşla ilgili tüm bilgileri edinme yetkisi olan tüm işçilerden oluşan bir genel meclis ya da seçilmiş bir fabrika komitesi tarafından uygulanacaktı, işçilerin ve onların seçtiği komitelerin vereceği kararlar fabrika sahiplerini ve yöneticilerini bağlayıcı nitelikte olacaktı (Siriani, 1990: 130).

Ekim Devrimi sonrası bu dönemde Lenin ve Troçki'nin tüm çabaları, ekonomik, politik, sosyal ve askeri iktidara sahip olmasını istedikleri konseylere dayandı. Böylece işçi konseyleri fabrikalarda, semtlerde, köylerde, mahallerde, askeri birliklerde, değişik faaliyetleri yönlendiren siyasal iktidarın organları haline geldi.

5 Aralık 1917'de başlayarak, sınırlayıcı bir yasal düzenlemeyle, Sovyetler'in ekonomik iktidarına set çekilip, sanayi işletmeleri, işlevi otoriter tarzda tüm üretim birimlerini düzenlemek olan, Yüksek Ekonomik Konsey'in denetimine verildi. 28 Mayıs 1918 tarihli kararname, kolektivizasyonu sanayinin tamamına yaygınlaştırarak, devrimin ilk aylarında işçiler lehine gerçekleşen "vahşi" sosyalizasyonu kamulaştırmalara dönüştürerek, bunları giderek otoriter karakteri ağır basan bürokrasinin denetimine terk ediyordu.

Böylece kolektifleştirilen işletmelerin hiyerarşik yapıları yeniden kuruldu veya muhafaza edildi. Yöneticiler ve teknik kadrolar yerlerini korudular. Devlet tarafından tayin edilme süreci başladı. 26 Mayıs - 4 Haziran tarihleri arasında eş zamanlı olarak toplanan Ekonomi Konseyleri Kongresi, işletme yönetimlerini kurumsallaştırdı. Bunların sadece üçte biri ilgili işletmelerin işçilerinden, geri kalan üçte ikisi ise, Bölge

Konseyleri veya Yüksek Ekonomik konsey gibi üst kademelerce atanıyordu. Birkaç ay sonra, Yüksek Ekonomik Konsey'in II. Kongresi'nde, fabrikaları yönetmede fabrika konseyleri değil, idari konseylelerin yetkili kılındıkları belirtiliyordu (Arvon, 1991b: 40).

3.3. İtalya'da İşçi Konseyleleri

Birçok Avrupa ülkesinde I. Dünya Savaşı boyunca, özellikle de savaş sonrasında fabrika konseyleleri ortaya çıktı. Bunlar basit işçi kontrolü aşamasından işçi yönetimine geçerken, 1917 Sovyet modelinden esinlendiler. Fakat bu deneylerin az çok hızlı yenilgisi genel bir durumdu. Zira, burjuvazi derinden gelen bu dalganın istilası karşısında yeniden harekete geçerken, işçi konseylelerinin beklenmedik ortaya çıkışı, işçiler arasındaki geleneksel kurumsal ve reformist zihniyetle de çatışmaktaydı (Arvon, 1991b: 42).

1919 Şubatı'nda, Metalürji İşçileri Federasyonu işverenlerle, işçilere işletmelerde 'iç komisyon' adı verilen kurullar oluşturma hakkını veren bir sözleşme imzalar. Bunlar, işçilerle patronlar arasında işbirliğini sağlayacak kuruluşlar olarak kurgulanmışlardır. Ancak işleyişleri ve gelişmeleri bu yönde olmaz. Bir dizi grev ve fabrika işgali sonucunda değişik ölçülerde yönetim işlevini paylaşan kurullara dönüşürler. Bu fabrika kurulları, üretim sürecine katılan birimler ve bunların süreçteki payları esas alınarak seçilen birim temsilcisi işçilerden oluşmaktadır (Cangızbay, 2003: 237).

Özellikle Torino-Milano-Cenova üçgeni içinde kalan sanayileşmiş bölgede, metalürji işçilerinin yanı sıra, özellikle demiryolu ve tersane işçileri arasında da yaygınlaşan fabrika kurullarının, siyasal partilerle doğrudan bir ilişkisi yoktur. 1919 yılı içinde yoğunlaşan grev ve fabrika işgalleri, 1920 Ağustosunda yeni bir boyut kazanırlar. Patronların lokavt uygulaması karşısında, işçiler fabrikaları işgal eder ve kendileri çalıştırmaya başlarlar. Mühendis ve teknisyenlerin harekete katılıp kendileriyle işbirliği yapmalarını sağlayamayan işçiler, fabrika kurulları

çerçevesinde teknik ve yönetsel komiteler kurarak üretimi sürdürürler (Cangızbay, 2003: 237-238).

Antonio Gramsci tarafından sistemleştirilip genelleştirilen fabrika konseyleri özel bir öneme sahiptir. İlk sayısı 1 Mayıs 1919'da yayımlanan Ordine Nuovo (Yeni Düzen) gazetesinin yöneticisi olan Gramsci, işçi sınıfının siyasi yeteneğinin, inisiyatif alma ve devrimci yaratıcılığının bir kanıtı olarak gördüğü fabrika konseylerine sınırsız destek veriyordu. Sovyetler Birliği'nde sovyetlerin bürokratik ve devletçi bir nitelik kazandığını tespit ederek buna muhalefet eden Gramsci, proletarya diktatörlüğünün güçlü parti aracılığıyla değil, proletaryanın kendiliğinden oluşturduğu organlar aracılığıyla gerçekleştirilebileceğini umuyordu. Ona göre, fabrika konseyleri ekonomik altyapıyla siyasal üst yapıya uygun düşüyordu (Arvon, 1991b: 42, 43):

...Fabrika konseyi ve fabrika konseyleri sistemi bir deneydirler; işçi sınıfının üretim alanında tuttuğu yeni mevzilere ilişkin bir ilk belirtidirler; işçi sınıfına, gerçek işlevinin sorumluluğunun, geleceğin bilincini vermeye imkan sağlarlar. İşçi sınıfı, her bireyin kişisel olarak gerçekleştirdiği deneyler toplamının sonuçlarını çıkarır, egemen sınıf olma psikolojisi ve kimliği kazanır, ve bir egemen sınıf olarak örgütlenir, yani siyasal Sovyeti yaratır, kendi diktatörlüğünü kurar (Gramsci, 1989: 93).

1920'de fabrika işgalleri ve üretimin sürdürülmesi boyutu kazanan fabrika kurulları hareketi dört hafta kadar sürer. Ancak, yalnız Kuzey'le, esas olarak Torino'yla ve meta üretimi yapılan birimlerle, özellikle de fabrikalarla sınırlı kalır. Toplumdaki diğer etkinlik alanlarına yansımaz. Ülkenin Kuzey kadar sanayileşmemiş bölgelerinde ise bu hareketlenme hiç hissedilmez. Hatta hükümet bu hareketi ezmek için Güney'den naklettiği askerleri kullanır (Cangızbay, 2003: 237-238).

I. Dünya Savaşı'nın ve 1917'de patlak veren Ekim Devrimi'nin ardından Avrupa'da oluşan politik atmosfer 1918-1923 yılları arasında

Almanya'da, 1919'da Macaristan'da, 1918-1920 yılları arasında Avusturya'da da tıpkı İtalya'da olduğu işçi konseylerinin ve Sovyet tipi örgütlenmelerin oluşmasına yol açmıştır. Fakat bu ülkelerdeki konsey hareketleri Rusya'dakinin aksine ve tıpkı İtalya'da da olduğu gibi bir ileri aşamaya, yani işçi sınıfının mevcut iktidarı yıkıp kendi iktidarını oluşturmasına evrilememiştir.

Konsey hareketi, amaçladığı başarıyı elde edememiş olsa da; bürokrasiye ve ikameciliğe vurduğu darbe ve işçi inisiyatifini doğrudan demokrasi kanallarını yaratarak işletebilmesi ile özyönetim anlayışında önemli bir yere sahip olmuştur (Yaraşır, 228: 1997).

3.4. İspanya İç Savaşı Boyunca Özyönetim Deneyimleri

İspanya'da 1931 yılında cumhuriyetin kurulur. 1936'daki genel seçimleri Halk Cephesi'nin kazanmasının ardından ise halk yeni hükümetin kurulmasını beklemeden siyasal tutukluları serbest bırakır, çiftçiler toprak kiralalarını ödemeyi keserler, tarım işçileri çalıştıkları toprakları işgal edip kendileri işletmeye başlarlar, köy ve kasabalarda belediye kurullarının yerine halkı komiteleri kurulur, demiryolu işçileri demiryollarının ulusallaştırılması talebiyle greve giderler.

Buna karşılık olarak General Franco'nun liderliğinde ordu yönetime el koymaya kalkışır. Fakat bu kalkışma halkın başlattığı hareketi şiddetlendirir ve yaygınlaştırır. Büyük kentlerin çoğunda halk silahlanarak kışlaları kuşatır, stratejik noktaları işgal edip, sokak barikatları kurar, askerleri de yanlarına çekerek ağır silahları da eline geçirir. Darbe girişimi kendisine tepki olarak toplumsal bir devrimi ve 1936-1939 yılları arasında sürececek iç savaşı tetiklemiştir (Cangızbay, 2003: 243).

Madrid, Vallencia, Barselona gibi bir çok büyük kentteki askeri ayaklanmanın başarısızlığa uğratılmasından sonra, siyasal ve bürokratik iktidar hemen hemen tümüyle silinir. İşverenlerin, işyeri yöneticilerinin çoğunun yurt dışına kaçtığı koşullarda, fabrika seksiyonları, sanayi işçileri sendikası ve tarım işçileri örgütlerinin ülkedeki ekonomik boşluğu

doldurmaları uzun sürmez. Mevcut kapitalist yapıların yerini, İspanya’da hali hazırda güçlü olan sendikal yapılar alır, kaçan sanayicilerin ve büyük toprak sahiplerinden kalan fabrika, atölye ve topraklara el konur.

Sağlık hizmetleri, demiryolları, kent-içi ulaşım araçları, Alicante bölgesindeki Alcoy gibi sanayi işletmeleri uzun zamandan beri İspanya’da anarko-sendikalist hareketin temsilcisi ve aynı zamanda dönemin İspanya’daki en büyük işçi kuruluşu olan CNT (Confederacion Nacional del Trabajo – Ulusal İşçi Konfederasyonu) tarafından oluşturulup hazırlanan özyönetimi uyguluyordu. İşçi meclislerine dayanan yeni bir sosyal ve ekonomik piramit oluşturulur. Bu piramit tepeye dayanmak yerine, tabandan hareket eden ve mahalli birimlerden bölge birliklerine doğru aşağıdan yukarı yükselen federasyonlar biçimindeydi. Her türlü hiyerarşi ve iktidar yokluğunda özyönetim uygulanabilir yegane formül olarak ortaya çıkıyordu (Arvon, 1991b: 53)

Özyönetim özellikle CNT’nin kalesi konumunda olan Katalonya’da yaygın olarak ortaya çıkar. Barselona’daki fabrikalar, oluşturulan devrimci komiteler tarafından devletin müdahalesi dışında, dahası uzman bir yönetimin katkısı olmadan, işçilerce yönetiliyordu. Ekim 1936’da, işletmelerin kendiliğindenci toplumsallaştırmanın-sosyalizasyonun yasallaşmasını sağlamak amacıyla Barselona’da toplanan sendikalar Kongresi’nde 600 bin işçi temsil edilir.

Tarımda ise, özyönetim çok daha kalabalık olan köylü ve tarım işçilerini kapsıyordu. Sayıları yüzbinleri bulan tarımsal birlikler Aragon, Levant ve Katalonya’da hem ekonomik, hem de yerel bir yönetim görevi üstleniyorlardı. Ekonomik açıdan ise, her köy, tarım işçileri genel kurullarınca seçilen komiteler tarafından yönetiliyordu. Yerel idari işlevler de köy sakinlerince düzenli olarak toplantıya çağrılan genel kurullarca gerçekleştiriliyordu. Köyler (komün), bucaklar (kanton) federasyonunu oluşturuyordu. Onların da üstünde bölge federasyonu bulunuyordu (Arvon, 1991b: 54).

Anarşist düşünceden esinlenmiş İspanyol sendikacılığı, bir toplumsallaştırma sürecinin girildiğinin ve üretim araçlarının, onları çalıştıranlarca sahiplenildiğinin bilincindeydiler. Söz konusu olan şey devletleştirmelerden farklı, birçok bakımdan da onun karşıtı bir nitelikteydi. Zira, devletleştirme beraberinde bürokrat bir takım elitlerin oluşmasına yol açabilirdi. Bu sebeple Halk cephesi hükümetinin toprakları klasik anlamda kamulaştırma-devletleştirme tasarısı, sendikaların sert tepkisiyle karşılaşır (Arvon, 1991b: 53).

Bu tepkilere rağmen bu aşamadan sonra merkeziyetçileşme eğilim kuvvetlenir. Ağustos 1937 tarihli bir kararname metalürji ve maden işletmelerinde, Ekim 1936'daki Katalonya toplumsallaştırma kararnamesinin uygulanmasını "anayasanın ruhuna aykırı düştüğü" gerekçesi ile iptal eder. Nihayet 11 Ağustos 1938 kararnamesi, savaş sanayilerini silahlanma bakanlığına bağlayarak, sosyalizasyondan devletleştirmeye tedrici geçişi tamamlar. Bununla birlikte, diğere sanayi dallarındaki Katalonya özyönetimi, cumhuriyetçi İspanya'nın ezilmesine kadar şu veya bu şekilde sürer (Arvon, 1991b: 56).

3.5. Cezayir'de Özyönetim

Cezayir'in, Fransızlar'a karşı verdiği uzun bağımsızlık savaşı 1962'de kazanılarak, ülkede Fransız egemenliğine son verilir. Savaş sırasında ve sonrasında ülkeyi terk eden Fransızlar'ın sahipsiz bıraktıkları işletmelerde çalışan işçiler, kendiliklerinden yönetimi üstlenerek üretimi sürdürürler. Özyönetim yabancı tarım işletmelerinin tamamını kapsar fakat, sanayi alanında birkaç yüz küçük işletme ile sınırlı kalınır. Bu durum 1963 Martı'nda bir hükümet kararnamesi ile yasallaştırılır (Arvon, 1991b: 63; Cangızbay, 2003: 253).

Yeni ekonomik yapılar Yugoslav modelinden esinlenmekteydi. İşçi özyönetiminin üç çarkı söz konusuydu: İşçi Birlikleri (İşçi Genel Kurulu), her yıl üçte biri yenilenen ve genel kurulca seçilen İşçi Konseyleri, yine İşçi Konseyleri'nce üç yıllığına seçilen ve her yıl üçte biri yenilenen Yönetim Komiteleri. Yönetim ikili bir yapıya sahipti: Her

yıl Yönetim Komitesi tarafından seçilen bir başkan ve işletmede devleti temsil eden ve merkezi otorite tarafından atanan bir müdür. Teorik olarak müdür sadece uygulama yetkisine sahipse de aynı zamanda işçilerin üç organının sekreteri ve yönetim komitesinin de yasal üyesi olduğundan, fiili yetkileri yasanın ona verdiği çok ötesine geçebiliyordu (Arvon, 1991b: 63).

1965’de Ben Bella’yı iktidardan uzaklaştıran Bumedyen’in askeri darbesinin ardından hükümetin sanayide doğrudan kendi denetimi altında büyük kompleksler oluşturma politikasını başlatmasıyla, sanayi kesiminde özyönetim pratik olarak ortadan kaldırılır (Arvon, 1991b: 64; Cangızbay, 2003: 255).

3.6. Yugoslavya’da Özyönetim

Yugoslavya’da özyönetim Sovyet modelini tersinden izleyen bir süreçtir. Yugoslavya özyönetimi, Ekim Devrimi’yle kendiliğinden ortaya çıkan Sovyetler gibi devrimci bir sürecin başlangıcından değil, partinin ekonomiyi ve devleti sıkı denetim altına aldığı bir merkezîyetçilikten hareketle kopmuştur. Devletleştirme biçimini alan millileştirilmiş üretim araçları, beş yıllık plan hedeflerine uygun olarak, ekonomiyi merkezileşmiş bir planlamaya ve idari bir denetime tabi kılıyordu (Arvon, 1991b: 57).

Yugoslavya’da özyönetime yönelik uygulamalar 1950 yılı ortalarında başlar. Yugoslavya Devlet Başkanı Tito, 26 Haziran 1950’de, Yugoslav Federal Cumhuriyeti Ulusal Meclisi önünde yaptığı konuşmada, ihtilaf halinde oldukları Sovyet bürokrasisini eleştirir. Ekim Devrimi, üretimi araçlarının mülkiyetini özel kişilerin tekelinden çıkarmıştır, ancak ‘fabrikalar işçilere’ sloganını gerçekleştirememiştir. Yönetim devlet görevlilerince yürütülmektedir; işçiler yararına tek fark işsizliğin söz konusu olmamasıdır (Cangızbay, 2003: 271).

Tito’nun Sovyet bürokrasisine yönelik getirdiği bu eleştirinin pratik sonucu Ulusala Meclis’e işletmelerin özyönetimine ilişkin bir temel

yasa tasarısının sunulması olur. 1950 Özyönetim Kararnamesi böyle bir ortamda yayınlanır.

Yugoslav özyönetimi bir anlamıyla sosyalist rejimden vazgeçmeksizin, Yugoslavya'nın Sovyetler Birliği ile yaşadığı sıkıntılar dolayısıyla Sovyet Bloğu'nun dışında varolmanın gerektirdiği halk desteğini sağlamanın bir yoludur aynı zamanda (Cangızbay, 2003: 274). Yugoslavya için bağlantısızlık politikası gibi, bir bakıma özyönetim de Sovyetler'den kopuş ortamının bir zorunluluğu olarak doğmuştur (Işıklı, 1983: 99).

Yugoslavya'da ekonomik faaliyet esasına göre toplumsal üretimin bütün kesimlerinde, işyerlerinde, işletmelerde vb. yatay doğrultuda tüm ülkeyi kapsayacak biçimde oluşan özyönetim, genel özyönetim şemasının belli bir yanını oluşturmaktaydı. Özyönetim bu yanıyla esas olarak işletmelerin yönetimi ve ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi amaçları ile sınırlıydı. Bu tür özyönetim örgütleri, Gramsci'nin düşündüğü modelden farklı olarak doğrudan siyasal iktidara sahip değillerdir. Yugoslavya'da özyöneyimin önce 'işçi yönetimi', daha sonra 1963 Anayasası ile 'toplumsal özyönetim' olarak ifadelendirilmiş olmasından da anlaşılacağı üzere, ilk özyönetim örgütlenmeleri esas olarak işletme içi ortamda ve ekonomik faaliyet boyutunda gerçekleşmiştir (Işıklı, 1983: 122).

İşletmelerin önemine göre, özyönetim üç aşamalı bir yapı üzerine oturmuştu. işleyiş hem doğrudan demokrasiyi, hem de temsili demokrasiyi yansıtıyordu. Temel, referandumla doğrudan ya da delege seçimi yöntemiyle dolaylı olarak seçilen işçi birliği tarafından oluşturuluyordu. Referanduma da, üretim faaliyetlerinin değiştirilmesi, başka işletmelerle birleşme veya bütünleşme, işletme merkezinin yerinin değiştirilmesi, ya da sosyal nedenler gibi, işçilerin önemli sorunlarla ilgili görüş bildirmesi gerektiği durumlarda başvuruluyordu.

İşçi Birlikleri işletmenin temel politikalarını oluşturan, üretim planlarını hazırlayan, personel alımına karar veren, fiyatları tespit eden ve

yatırım hacmini saptayan İşçi Konseyleri'ni seçme veya gerektiğinde görevden alma yetkisine sahiptiler.

İşçi Konseyleri de, İşçi Konseyleri'nce alınmış kararları uygulayacak "yönetim komitesi" üyelerini seçiyordu. Tüzük hazırlamak, diğer iç işleyiş kurallarını belirlemek, kalkınma plan ve programlarına ve çalışma koşullarına açıklık getirmek, İşçi Konseyleri tarafından alınan kararları uygulamak, müdürler ve orta-kademe yöneticileri denetlemek gibi görevleri olan "Yönetim Komiteleri"nin belirli bir özerkliği de vardı.

İşletme müdürü, işletmenin büyüklüğü elverdiğince işçi birlikleri tarafından ya da İşçi Konseyleri tarafından kamuya açık olarak seçilirdi. Seçim ilkesi böylece korunmakla birlikte, kamuya açık bir ön seçimle işletme müdürlerinin uzmanlıkları konusundaki kuşkular giderilmek istenirdi. Fakat, bu işe alma yöntemine her zaman uyulmamaktaydı. Çok büyük işletmelerde müdür, doğrudan merkezi yönetim tarafından atanıyordu ve yerel yönetim konseyi başkanlığıyla birlikte bu görevi sürdürüyordu.

Ayrıca, büyük işletmelerin az kişiden oluşan ve işçilerin işletme yaşamına aktif katılımlarını sağlamayı amaçlayan "çalışma birimi" denilen gruplar da mevcuttu. Doğrudan demokrasinin temel çekirdekleri olma iddiası taşıyan bu birimler, üyelerinin birbirlerini karşılıklı denetlemek ve şevklendirmek, üretimi arttırmak ve her birinin inisiyatif kullanma yetisini geliştirmek, herkesin katkısı esasına göre yapılan ücretlere saydamlık kazandırmak bakımından önemli işlevlere sahiptiler (Arvon, 1991b: 59-60).

1971'de Yugoslav özyönetimi yeni bir aşamaya girer. Yapılan Anayasa Reformu ile Federal Meclis, 1963 Anayasası'na 23 değişiklik getirir. Çok farklı konularda olmakla birlikte bu değişikliklerin tümü temelde hep aynı amaca yöneliktir: İktidarı Federasyon'dan biraz alarak, cumhuriyetlere, eyaletlere ve komünlere aktarmak suretiyle merkezçiliği çözmek (Drulovic, 1976: 165).

Yugoslav özyönetimi ele alınırken, bu sistemin bir toplumsal hareket sonucu doğmayıp, devlet yöneticileri tarafından, tepeden tabana getirildiği unutulmamalıdır. Uluslararası arenada ihtilaf içine düşülen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdide karşı, toplumun desteğini etkinleştirme gibi bir amacı vardır. Nüfusun %71'inin kırsal alanda yaşadığı, emredici bürokratik planlamanın varlığını sürdürdüğü bir ortamda, siyasal yapıda ve orduda hiçbir değişiklik olmaksızın parti tarafından seçilen direktörlerin-teknokratların yönettiği sınıai devlet kuruluşlarıyla sınırlı olarak başlayan Yugoslavya'da özyönetimin, bütünsel bir sistemden çok, siyasal bir taktik olduğu söylenebilir (Cangızbay, 2003, 282).

3.7. Almanya'da İkili Karar Sistemi

Demokrasi yürürlükte iken çeşitli biçimler alır. Endüstriyel demokrasinin, beraber gelişen, ancak aynı zamanda birbirinden oldukça farklı ana düzey ve biçimlerinin olduğu üzerinde ilk bölümde durulmuştu.

İşçilere, işletmenin çalışmasının bazı aşamalarında kazandıkları ya da onlara verilen etkin roller olarak tanımlanan "işçi katılımı"nın yanı sıra, işçilerin işletmede kapitalizmin iktidarına karşı dengeleyici bir güç kazanması olarak tanımlanan "işçi denetimi" ve son olarak da, işçilerin işletme üzerindeki tam denetimin genellikle toplumsal devrim süreçlerinin bir parçası olarak sağlayan toplumsal örgütlenmeler olarak tanımlanan "işçi konseyleri" endüstriyel demokrasinin temel boyutlarıydı (Munck, 1995: 244).

Almanya'da söz konusu bu endüstriyel demokrasi, sosyal demokrat hareketin Marksizm'den kopuşu ve emek-sermaye cephelerinin yakınlaşmasının bir sonucu olarak, bir çeşit "işçi katılımı"nın yasalarca tanınması şeklinde tezahür etmektedir.

Sürekli bir geçerliliği olmamakla birlikte ve daha çok ülkenin sosyo-politik koşullarına göre bir yol izleyen Alman yasallaştırması, 21 Mayıs 1951 tarihinde çıkan yasanın, maden ve demir-çelik sanayilerinde işverenlerle işçilerin eşit sayıda temsil edildikleri "ikili karar"

mekanizmasının kurumsallaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Yasa, yasama yetkisi olan gözetim konseylerine ve yürütme yetkisi olan yönetim konseylerine işçilerin katılımını öngörüyordu. Denetim konseyleri, işletmenin büyüklüğüne göre on bir veya daha fazla üyeden oluşuyordu. Dağılımı da şöyleydi; sermayenin, dördü işletmeden gelen ve biri de dışarıdan tayin edilen beş temsilcisi vardı. İşçilerin ise, ikisi işletme konseyi tarafından (bir memur bir işçi olmak üzere) seçilen, geri kalan üçünün ise en az birinin dışarıdan gelmesi şartıyla sendika tarafından seçilen beş temsilcisi oluyordu. “Tarafsız” sayılan, sendika ve işletmeler dışından ve genellikle yerel yönetimlerden gelen on birinci kişi, daha önce seçilmiş ve aralarında en az üç işçi temsilcisi bulunan üyelerin önerisiyle pay sahipleri genel kurulunca seçiliyordu. İşletme üç kişilik bir direktuar tarafından yönetiliyordu. Teknik müdür ve ticari müdürün yanında, çalışma ilişkileri ve sosyal sorunlar alanında uzman, gözetim komitelerindeki işçi temsilcilerinin talebiyle seçilip görevden alınan bir de çalışma müdürü bulunuyordu (Arvon, 1991b: 85).

4 Ağustos 1976’da çıkan yasa ile ikili karar sistemi tüm büyük işletmelere yaygınlaştırılır. Söz konusu yasa anonim, hisseli komandit, sınırlı sorumlu şirketlere ve 200’den fazla işçi çalıştıran kooperatiflere uygulanmaya başlanır.

Alman işverenleri, yasanın ikili kararlarla ilgili hükümlerini ana yasada güvence altına alınan, özel mülkiyet, ortaklık kurma hakkı, girişim özgürlüğü olarak anlaşılması gereken özgürce meslek seçme hakkına ve daha genel olarak da temel haklara aykırı olduğu gerekçesi ile, 1977’de Karlsruhe Anayasa Mahkemesi’ne itirazda bulunurlar.

Ancak Anayasa Mahkemesi 1 Mart 1979’da işverenlerin şikayetini reddeder. Karar Alman “ikili karar” sistemine açıklık getirmesi bakımından da önemli olmuştur. Zira alınan karar; 4 Mayıs 1976 Yasası’nın işletmelerin, işçilerle patronların ortak yönetimini amaçladığını, sadece gözetim konseyi düzeyinde işçileri yönetime dahil ettiğini, özel mülkiyete getirilen sınırlamanın çok önemsiz olduğunu ve

sermayenin ancak onu verimli kılan emek sayesinde anlam ve değer kazandığını belirtmekteydi (Arvon, 1991b: 84-89).

3.8. Türkiye’de Özyönetim Girişimleri

Birçok farklı coğrafyada olduğu gibi, Türkiye’de de, özellikle sınıf mücadelesinin yükseldiği tarihsel kesitlerde özyönetim girişimleri yaşanmıştır.

Türkiye’de işçi denetimi anlamında bilinen ilk pratik, 1923 yılında İstanbul’da mürettepler grevinde gerçekleşmekle beraber, kalıcı bir takım etkilere sahip olması ve ardından gelen girişimlere örnek olması bakımından bu konudaki ilk ciddi deneyim Alpagut Linyit İşletmeleri’nde yaşanmıştır.

3.8.1. Alpagut İşgali

Çorum İl Özel İdaresi’nin yönetiminde çalıştırılan Alpagut Linyit Madenleri 1920 yılında üretime başlar ve özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında üretim hacmi büyük yükseliş gösterir. Çorum İl Özel İdaresi’ne her yıl 1 milyon lira kâr sağlayan işletme, 1960’lı yılların ortalarından sonra hızla zarar eden bir işletme durumuna düşer. Bunun temel nedeni, işletmeye politik kaygılarla, siyasi iktidarın ihtiyacın çok üzerinde, yüksek ücretle işçi ve yönetici personel yerleştirmesi ve işletmenin bir nevi arpalık olarak kullanılması, işletmede kullanılan teknolojinin olağanüstü geriliği ve teknik kadroların yetersizliğidir.

Son derece geri bir üretim tekniğinin kullanıldığı işletmede, üretim ağırlıklı olarak kol emeğine dayanmaktadır. İşçiler ise son derece düşük ücretler ve güvensiz iş koşullarında çalışmaktadır.

1969 yılı ortalarına gelindiğinde işletme çalışamaz ve borçlarını ödeyemez bir hale gelir. İşletmenin üretim hacmi düşer ve Türkiye Çimento Sanayii’ne 1.3 milyon, çalışan işçilere ise 73 günlük ödenmeyen ücretleri tutarında, yani 1.5 milyon lira borçlanır. Linyit işletmesinin Türkiye Çimento Sanayii’ne olan borçlarına karşılık Çorum Çimento Fabrikası’na her gün bedelsiz olarak, 180 ton linyit vermeyi taahhüt

edilir. Günlük retim hacminin yarısından fazlasını oluşturan bu miktar ve işletmede üretim faaliyetlerinin devamı için yapılan günlük harcama çıktıktan sonra geriye kalan ürünün sağladığı czi gelir ile işçilere olan devasa borcun ödenemeyeceği anlaşılınca, işçiler 13 Haziran günü, vardiya sonrasında ocaklardan çıkararak kömür depolarına el koyarlar. Vardiyaları gelen işçilerin ocaklara inerek üretimi srdrmeleriyle 35 gün sürecek ve 786 maden işçisinin yönetime el koyduğu bir özyönetim deneyimi başlamış olur.

İşçilerin eylemlerine başlamalarıyla birlikte, ilk yapılan iş işçi denetimini sağlamak üzere düzenlemeler yapmak olur. Buradan hareketle işletmede çalışan bütün işçilerin onayıyla ve seçim yoluyla bir ‘‘İşçi Konseyi’’ oluşturulur ve eski iş bölümü bir kenara bırakılarak, verimliliği azami düzeye yükseltmenin yolları aranır.

Konsey bir yandan işçiler adına ocaklardaki her türlü faaliyeti düzenleyip denetleme, öte yandan ise işgal öncesinden devralınan memur, muhasebeci ve teknik personeli kontrol etme görevini yerine getirmekteydi. İşçi konseyi, işletmede çalışan bütün işçilerin ye olduğu, katıldığı İşçi Genel Kurulu’na bağlıydı ve İşçi Genel Kurulu’ndan aldığı temsil yetkisiyle, işçiler adına işletmede üretimin organizasyonunun sağlanması, günlük sorunlara müdahale edilmesini, işletmenin yönetilmesini ve çıkarılan madenin satılmasını sağlayıp, gelirin nasıl dağıtılacağına karar veriyordu.

İşçi Genel Kurulu, işçi denetiminin örgütlenmesi yönünde, işçilerin kontrolündeki çalışma düzenine uymadıkları için işletme bölge müdürünün, muhasebe müdürünün ve işletmedeki tek mühendis dahil 40 kişinin içine son verilmesi; memur ve muhasebecilerin faaliyetlerinin dikkatle denetlenmesi; işçilerin çalışma ve dinlenme saatlerinin net olarak belirlenmesi ve işlerin düzenli yürütülmesinin denetlenmesi gibi tedbir ve kararlar da almıştır. Nitekim izlenen yöntemler ve alınan tedbirler sonucunda özyönetim deneyiminin ikinci ve üçüncü haftasında işletmede üretimin hacmi %50 oranında artmıştır.

İşverenin önce, işçilerin üretimi yürütemeyeceğini düşünerek gelişmelere müdahale etmediği Alpagut işçilerinin işletme yönetimine el koyma eylemi ve işçi denetimi kurmaları, ülke çapında yankılar uyandırır. Özyönetim deneyiminin giderek geniş boyutlar kazanması ve yaptırım gücünün artması karşısında, İşçileri Bakanlığı, Çorum Valiliği'ne eylemin sona erdirilmesi yönünde talimat verir ve bir jandarma birliğini Çorum'a yollar.

17 Temmuz 1969 günü Alpagut Linyit İşlemeleri jandarma tarafından kuşatılır. Düzenlenen kısa operasyon sonucunda işçiler işletmeden çıkarılır. Çorum Valiliği'nin yazılı emriyle beş sendikacı, yedi maden işçisi ve bir memurun işlerine son verilir. Böylece 35 gün süren bir özyönetim deneyimi zorla sona erdirilir.

İşçilerin üretme yetenekleri kadar yönetme yeteneklerinin de olduğunu pratik olarak gösteren bu eylem, işçilerin söz, karar ve yetki sahibi olmasıyla neleri başarabileceğini açık bir şekilde ortaya koymuştur (Yaraşır, 2002: 547-554).

3.8.2. Günterm İşçi Denetimi

1970'de, Alpagut'un devamı niteliğinde bir özyönetim pratiği de Günterm Kazan Fabrikası'nda hayat bulur.

29 Nisan 1970'de işverenlerinin Mart ve Nisan ayı ücretlerini ödememeleri ve ortadan kaybolmaları üzerine, işçiler direnişe geçerek iş yerini işgal ederler.

80 Günterm işçisi, Haziran ayının başına kadar direnişlerini fabrika işgal eylemi şeklinde sürdürür. Direnişin 40. gününden sonra (9 Haziran 1970'de) eylem "patronsuz üretime" dönüştürülerek, işçiler fabrikayı kendileri için çalıştırmaya başlarlar ve alacaklı oldukları Mart-Nisan ayı ücretlerinin tahsilini sağlamaya çalışırlar.

İşçilerin "patronsuz üretimi" 15-16 Haziran olaylarından sonra ilan edilen sıkıyönetime kadar devam eder. Sıkıyönetimle birlikte işçiler

fabrikadan dışarı çıkarılır ve eylemlerine son verilir (Yaraşır, 2006: 79-80).

3.8.3. Aşkale Özyönetim Deneyimi

Yer altı Maden-İş Sendikası'na üye Türkiye Kömür İşletmeleri Şark Linyit İşletmesi'ne bağlı Aşkale Maden Ocakları'nda çalışan 380 işçi, TKİ İşverenleri Sendikası'nın toplu sözleşme çağrısına uymaması nedeniyle 12 Ocak 1977'de greve başlarlar.

Fakat grev 21 Mart'ta Bakanlar Kurulu tarafından ertelenir. 17 Nisan'da ise toplu sözleşme imzalanır. Ancak Yer altı Maden-İş sendikası toplu sözleşmenin imzalanmasından kısa bir müddet sonra, işverenin toplu sözleşme hükümlerine uymadığını, çalışma ve iş güvenliği konusunda hiçbir önlem almadığını açıklar. Ekim ayına gelindiğinde ise sendika tarafından işçilerin üç aydır ücret alamadıkları açıklanır. Buna karşılık olarak TKİ ise, Aşkale maden ocağının zarar ettiği gerekçesiyle kapatıldığını açıklar.

İşçiler ocağın kapatılmasına rağmen ocağı işgal edip, üretimi sürdürürler. İşletmenin bütün kontrolünü ele geçiren işçiler, Yer altı Maden-İş'in sendikal örgütlenmesinin temel biçimi olan işçi komiteleri ve konseyleri aracılığıyla işletmeyi yönetmeye başlarlar.

380 işçi Aralık ayına kadar dört bin ton kömür üretir. Aşkale işçileri ürettikleri kömürü satmazlar, direnişin esenliği açısından stoklamayı tercih ederler.

Aşkale'de yaşanan pratiğin ayırt edici yönlerinden biri, kendiliğinden gelişen bir eylemden ziyade, gerek başlatılması, gerek yönlendirilmesi ve gerekse bütün olarak yürütülmesi açısından, kendinden önceki deneyimlerin ışığında iradi, örgütlü ve bilinçli müdahalelerle şekillenmiş olmasıdır.

Bir diğer önemli ayırt edici nokta ise bu deneyim boyunca işçilerin Aşkale'yi çevreleyen 60'a yakın köyle ilişki kurarak, bu köylerin de desteğini kazanmış olmalarıdır (Yaraşır, 2002: 607-608).

3.8.4. Yeniçelttek Madeni Özyönetim Deneyimi

26 nisan 1980'de Türkiye Kömür İşletmeleri, Türkiye Şeker Fabrikası ve Merzifon Belediyesi'nin ortak olduğu Yeniçelttek Maden İşletmesi'ne bağlı maden ocaklarının kapatılması kararı üzerine 890 işçi işyerini terk etmeyerek üretimi sürdürür.

Yeraltı Maden-İş Sendikası'nın aldığı grev kararına karşı işletmenin genel müdürlüğünün aldığı bu tavır, işçiler ve sendika tarafından yasadışı bir tutum olarak değerlendirilir. Zira genel müdürlüğün tavrı daha önce imzalanan toplu sözleşme hükümlerine aykırıdır (işletmenin kapatılacağına karşı tarafa 3 ay önceden bildirilmesi şartı) ve ayrıca Maden Yasası'nın 92. maddesine uymamaktadır.

İşçiler 26 Nisan'dan sonra işyerini terk etmeyerek üretimi sürdürüp, çıkarılan kömürün pazarlama ve satışını organize ettiler. 33 gün süren işçilerin işletme yönetimine el koyma hareketi sonucunda, genel müdürlüğün ocakları kapatma gerekçesi olarak ileri sürdüğü, işletmenin zarar ettiği iddiasının temelsiz olduğu ortaya çıkar. İşçilerin işletmenin yönetimine el koymasından sonra, işletme dönemin rakamlarıyla 2.5 milyon lira kâr sağlar ve sendika hesapların tüm denetçilere açık olduğunu ilan eder.

Yeniçelttek Maden işçilerinin bu eylemi, elde edilen verimliliğin de gösterdiği üzere üretenlerin üretim sürecindeki becerilerini genel anlamıyla yönetim süreçlerine de taşıyabileceklerinin sağlam bir kanıtı olmuştur. Bu deneyim boyunca yaratılan organizasyon ve geliştirilen örgütlülük Alpagut ve Aşkale özyönetim deneyimlerinin bir adım daha ileri taşınması anlamına gelmiştir (Yaraşır, 2002: 630).

3.9. Güncel Özyönetim Deneyimleri

90'lı yılların başında Sovyet Bloğu'nun çökmesi kapitalizmin ebedi zaferi olarak değerlendirildi. Birçok farklı kesimden birçok isim 'tarihin sonu' teorisinden hareketle, sınıf mücadelelerinden ibaret olan, bildiğimiz anlamdaki tarihin artık sona erdiğini, liberal ideolojinin ve kapitalist toplum projesinin alternatifsiz olduğunu ilan ettiler.

Kapitalizmin geniş çalışan yığınlar üzerindeki yoğun ideolojik hegemonyası bugün dahi kırılabilmiş olmasa da, ciddi sarsıntılar yaşadı. Kapitalizmin kendi doğası gereği yeniden ve yeniden ürettiği ekonomik krizler dünya piyasalarının artık tam anlamıyla iç içe ve çok daha kırılgan hale gelmesi ile dünyanın her yanında önemli ölçülerde hissedilir oldu. Bu durum da yukarıda değinilen kapitalizme dair yanılsamaları kimi zaman kitleler nezdinde tartışılır hale getirdi. Giderek derinleşen bir yoksulluğun gözle görünür bir biçimde periferideki ülkelerde tabana yayılması, işsizliğin çığ gibi büyümesi ve işçi sınıfının tarihsel mücadelesini dengeleyici bir unsur olan ve artık ‘ihtiyaç duyulmayan’ sosyal devletin tasfiyesi ve bununla birlikte eğitim ve sağlık gibi sosyal devletin temel fonksiyonlarının paralı hale getirilmesi dünyanın her yerinde sükunetle karşılanmadı. Arjantin, Bolivya gibi ülkelerde yaşanan “sosyal patlamalar” ve Brezilya, Venezüella gibi ülkelerde yaşanan toplumsal çalkantılar bu bağlamda ele alınmalıdır.

Ekonomik krizler ve özelleştirmeler sonucu birçok işletmenin peş peşe iflas edip, üretime son verdiği bu ülkelerde işsiz kalan ve başka yerlerde iş bulamayan işçiler birçok defa fabrikalarını terk etmeyerek işgal etmeyi tercih ettiler.

3.9.1. Güney Amerika’da Fabrika İşgalleri ve Özyönetim Deneyimleri

Brezilya’nın güneyindeki bir kent olan Joinville’de bulunan ve kapılarında ‘bu girişimi işçiler kontrol ediyor’ tabelası yer alan CIPLA, FLASKO ve FLAKPET fabrikaları bu duruma örnek teşkil etmektedirler. Söz konusu şirketler önce üst üste işten çıkartmalarla küçülmüş ve ardından iflas yaşamışlardır. Bu fabrikaların kapanması sadece orada çalışan işçilerin işsiz kalmasına neden olmuyor aynı zamanda buldukları kentin ekonomik yaşantısında zincirleme olarak bütün ekonomik yaşantısını etkiliyordu.

FLASKO’da toplanan ve alacaklarını işverenlerden tahsil edemeyen işçiler kendi aralarında yaptıkları toplantı sonucu, müdür

yerine koordinatör atayarak fabrikayı 'işçilerin fabrikası' olarak işletmeye başlatırlar. Başlangıç için hammaddenin nasıl alınacağından, sigortası olmayan işçilerin sigortalı yapılmasına, üretimin nasıl örgütlenmesi gerektiğine kadar birçok sorun hem üretimi ve hem üretimin yönetilmesini üstlenen işçiler tarafından aşılır.

Plastik ürünleri imal eden, üç yüz işçinin yirmi dört saat dört vardiya çalıştığı FLAKPET 2003'te yaşadığı darboğazı atlatamayınca, işveren çalışanlara ve bankalara olan borçlarından dolayı fabrikadaki makineleri kaçırmaya başlamıştı. Bunun üzerine işçiler fabrikanın işgaline karar verirler ve fabrikada Kasım 2003'ten polisin işgali kırıdığı 2004 Mart'ına kadar üretime devam ederler (Yeğin, 2006: 15, 17-19).

1934'te kurulan, Uruguay'ın ilk otomobil lastiği fabrikası olma özelliğini taşıyan ve başkent Montevideo'nun kenar mahallelerinden birinde bulunan FUNSA 1998'de özelleştirilerek bir Amerikan firmasına satılır. Kasım 2002'de bu firmanın ortadan kaybolması ile işçiler işletmeyi işgal ederler ve bu tarihten sonra işçi kontrolünde üretim başlar. Bir yıldan fazla bir süre ücret almadan haftada beş gün, kırk saat çalışan, makineleri hazır tutan işçiler üretimin ileriki süreçlerinde yavaş yavaş işletmeyi kendilerine ücret verir duruma getirmeyi başarırlar (Yeğin, 2006: 101).

Latin Amerika'da işgal fabrikalarının ilk örneklerinin ortaya çıktığı ve en çok işgal fabrikasına sahip ülke olan Arjantin'de de benzer deneyimlere sıkça rastlanmaktadır.

Arjantinli işçiler, ekonomik kriz sebebiyle işyerleri iflas edince felakete karşı karşıya kaldılar. İflas eden bazı tesislerde işçiler, gelirlerini kaybetmemek ve açlıkla karşı karşıya kalmamak için, kapitalist işyeri sahibi işi devam ettiremeyecek durumda olmasına rağmen işyerlerini iktisadi faaliyete yeniden kazandırma kararı aldılar. Devletin karşı çıkmasına, yoğun rekabete, eskimiş ekipmana ve azalmış talebe rağmen bu kararı veren işçiler son beş yılda kabaca 190 tesisi ele geçirdiler. İşgal edilen her tesiste, yalnızca işyeri sahibi değil, yöneticiler ve mühendisler

gibi daha önceki profesyonellerin ve “fikir” işçileri de işyerlerini terk ettiler. Bu imtiyaz sahibi çalışanlar, iflas etmiş bir faaliyete yapışıp kalmaktansa, kısmetlerini başka yerlerde aramanın daha iyi olacağını düşünürken, vasıfsız ve rutin işler yapan işçiler ya batmış işyerlerini yeniden kazanacak ya da işsiz kalacaktı. Dolayısıyla, hareketin bilinçli bir örgütleyicisinin dediği gibi, Arjantin’de bugüne kadar yapılan fabrika işgalleri “bir ideolojiye ya da takip ettiğimiz devrimci bir planına göre yapılmış eylemler değildi.” Bunun yerine, “çaresizlikten kaynaklanan birer öz-savunma eylemiydi” (Albert, 2005).

Kendi benzerleri arasında örnek olarak gösterilen Chilavart işgal matbaasına 2002 Nisanı’nda işçileri tarafından el konulur. Ülkede yaşanan ekonomik kriz sırasında kredi ile alınan makinelerin borçlarını ödeyemeyen patronlarının ortadan kaybolmasıyla üretimin ve işletmenin genel bilgisine sahip işçiler matbaayı işgal edip, makinelerin kaçırılmasını önler ve matbaayı kendileri çalıştırmaya başlarlar. Chilavart Matbaası kooperatif biçim altında işçi denetiminin düzgün olarak işlediği bir örnektir. Uzmanlık ayrımının sınırlarının zayıf olduğu işyerinde dayanışma esaslı ilişkiler rekabetin yerini almıştır (Yeğin, 2006: 150,158-159).

Arjantin’de işçileri tarafından işgal edilen ve özyönetim çerçevesinde yeniden örgütlenen kimi işletmeleri ziyaretlerinden çıkardığı sonuçları ve canlı gözlemlerini yazar Michael Albert şöyle aktarmaktadır:

“İşyerlerini yeniden kazanma hareketi”nin genel gidişatı hakkında bir şeyler öğrenirken, işgal edilmiş bir oteli, bir dondurma tesisini, bir cam fabrikasını ve bir mezbahayı ziyaret etme fırsatı buldum. Bunların hepsi, bedensel işler yapan, itaatkâr, vasıfsız, çoğunlukla da eğitimsiz, hatta bazen de okuma-yazma bilmeyen eski işçiler tarafından ele geçirilmişti. Çalışan sayısı 80 ila 500 arasında değişen bu işletmelerin her birinde işçiler, yeniden kazanılan diğer bütün işletmelerde olduğu gibi, karar alma mercileri olarak çabucak bir işçi

konseyi kurmuştu. Bu konseylerde her işçinin bir oyu var ve genel işletme politikaları belirlenirken çoğunluk prensibi uygulanıyor. İşçiler buna öz-yönetim adını veriyor ve her işletme kendi norm ve işleyişlerini belirliyor. Ele geçirilen çoğu işletmede, işçiler hemen “bütün gelirleri, aynı saat başı ücret üzerinden belirlemeye başlamış.” Bu tarz eşitlikçilikten biraz farklılaşan diğer işletmelerde ise “işletmede uzun yıllar çalışmış olanların biraz daha fazla maaş almasına izin veriliyor, yeni başlayanlara ise daha az veriliyor.” Ayrıca, son zamanlarda teşvikler üzerine de bir tartışma başlamış. Ne tür teşvikler, nasıl bir karışım içinde kullanılmalı? Bazı işyerleri, düşünsel ve yönetsel işlerine daha fazla ücret verme kararı almış. Başka işyerleri ise daha fazla çaba gerektiren ve yorucu işlere daha fazla ücret veriyor. Ancak çoğu işyerinde herkese eşit ücret oranları uygulanması prensibine bağlı kalınmış. Herkes, bir yandan hakkaniyetin en iyi nasıl tesis edileceğini tartışırken diğer yandan da “daha yoğun çalışmayı sağlamak için ne tür teşvikler geliştirebileceklerini” düşünmeye başlamış. Ağır işlerde çalışanların daha fazla ücret almadığı işyerlerinde bile – ki pek çok işyerinde durum böyle – rutin işlerde çalışanlara “daha zevkli işler yapmaları için gerekli eğitim ve fırsatın” sağlanmasına insanların büyük önem verdiği söyleniyordu. Ayrıca herkes işyerinin genel olarak kaydettiği başarının yalnızca işverenin değil, bütün çalışanların iyiliğine olduğunu gördüğü için bilgiyi paylaşmayı reddetme eğiliminin de azaldığı söylendi. Ele geçirilen bütün tesislerde, bazı eski işlerin, özellikle de kapitalistlerin denetim kurmasıyla ilgili işlerin “artık gereksiz olduğu” belirtildi. Fakat, “önceden profesyonellerce yapılan bir çok örgütsel, yönetsel ve güçlendirici işin bundan böyle geriye kalan işçiler tarafından yapılmak zorunda kalındığı” söylendi. Dolayısıyla, bazı işçiler önceden yapmadıkları bazı görevler üstlenmeye başlamışlar ve

zaman zaman bunun için okuma-yazma bilmeleri de şart koşuluyor. Çalışanların yaklaşık beşte biri çoğunlukla ya da sadece güçlendirici ve daha zevkli işler yaparken kalan beşte dördünün sıkıcı, rutin ve daha ağır işleri yaptığı, ayrıca bu beşte birin gündemi belirleyerek, tartışmalarda hakimiyet kurarak ve isteklerini yaptırarak kalan dörtte bir üzerinde tahakküm kurduğu kapitalist şirketlerde gördüğümüze benzer bir işbölümü olup olmadığını sorduğumda, şu cevabı aldım: Daha güçlendirici ve daha rutin işler yapan işçiler arasında ayrımın hâlâ olduğunu, ancak bunun yanında işçileri ücret tartışmalarının dışındaki tartışmalara da katma ihtiyacı duyduklarını söylediler. Bu cevaplarda, eski alışkanlıklardan ziyade katılımcılığın önünde yapısal bir takım engellerin olduğu ilk başta fark edilmiyordu. Fakat biraz üzerlerine gidince örgütçüler eski işbölümlerinin eşitlikçi itkilerle çeliştiğini kabul ediyor, ancak tek çözüm olarak bedensel işler yapan daha fazla sayıda işçinin yönetsel işleri yapmayı da öğrenmesi gerektiğini öneriyorlardı. İşleri oluşturan görev bileşenlerini değiştirip herkesin güçlendirici işlere bir miktar katılmasını sağlamadan, yeteri kadar yönetsel işin var olamayacağını fark edemiyorlardı. Örnek olarak, ziyaret ettiğimiz dondurma tesisinde çalışan iki kadından bir tanesi mali işlerden sorumluydu. Bu işçiye sınıfının ne olduğunu sorduğumda önce neyi kastettiğimi anlamadı, ancak anladıktan sonra “tabii ki herkes gibi ben de işçiyim” dedi. Ona göre durum gayet açıktı. Sorum, cinsiyetini sormak kadar anlamsızdı. Kendini diğer bütün işçiler gibi görmesi, bütün işçilerle aynı ücreti alması, herkes gibi tek bir oyu olması dışında cevabının safdillik olmadığını destekleyen bir şey daha vardı: Mali işlerden sorumlu olan bu kadın işçi, hesaplarla ve kayıtlarla yalnızca yarım gün uğraşıyordu. Geri kalan yarım gün de montaj hattında çalışıyordu. Ancak bu işçinin durumu istisnaydı.

...Kapitalist yönetim altında çökmüş, genellikle eskimiş ve köhnemiş teknolojilerle çalışan, zorluklarla dolu bu işyerleri başarıyla yeniden kazanılmıştı ve işçiler bu başarıdan gurur duyuyordu. Eski fabrika sahiplerinin ulaşamadığı bu başarı kısmen yönetici kadronun ve profesyonellerin aşırı ölçüde yüksek maaşlarının ortadan kalkması sayesinde maliyetlerin azalmasıyla sağlanmıştı; ama hiç şüphesiz yukarıdan dayatılan baskıya karşı direnmek yerine, işyerlerinin kendilerine ait olduğunu hisseden işçilerin de bunda önemli bir payı vardı. İşçiler sadece daha iyi maaşlarla değil, daha iyi koşullarda ve daha iyi bir statüde çalışıyorlar; ama hepsinin ötesinde, bildiğim kadarıyla hiçbir kapitalist işyerinde basitçe bilinmeyen bir onurla ve gurur duyarak, karşılıklı ilgi ve dayanışma içinde çalışıyorlar. Bu manevi kazanım ziyaret ettiğimiz her yerde hakimdi.

...Daha önceki beklentileri ve tasarımları ne olursa olsun, bir insanın Arjantin'deki işgal edilmiş fabrikalara bakıp önemli dersler çıkarmaması mümkün değil. Kapitalist toplum, yalnızca rutin ve itaatkârlık gerektiren işlerde çalışmaktan başka bir şey yapamayacaklarını düşünene kadar insanlara vasıfsız, rutin işler yaptırarak ve özgüvenlerini, yaratıcılıklarını ve inisiyatiflerini bastırarak kapasitelerinin korkunç derecede altında kullanıyor onları. Buna da eğitim adı veriliyor, oysa olsa olsa aşağılama ve alçaltma denebilir. Arjantin'deki fabrikaları yeniden kazanma hareketi, hayatları boyunca durmadan çalıştırılmış ve itilip kakılmış, çok az okuma-yazma bilen ya da hiç bilmeyen işçilerin bir kaç ay içinde yapamayacakları varsayılan, bilgi ve becerilerini aştığı farz edilen işleri onurluca ve etkin şekilde başarabildiklerini gösteriyor. Aynı şekilde, Arjantin'deki işgal edilen fabrikalar, seçkin kafa yapısıyla yetiştirilmemiş insanların hükmetmek ya da hükmedilmek yerine, hakkaniyetli şekilde gelir elde etmek ve iktidarı adil şekilde

dağıtmak konusunda nasıl güçlü ve kendiliğinden bir istek duyduklarını ortaya koyuyor (Albert, 2005).

3.9.2. Mondragon Kooperatif Birliği

Yukarıda değinilen ve ekonomik ve politik alt üst oluşların ardından yaşanan özyönetim deneyimlerinin dışında, gerek piyasa koşullarına gerekse kendilerini kısıtlayan diğer kurumsal yapılara farklı stratejilerle müdahale edip varlıklarını bugün hala sürdürebilen İspanya'daki Mondragon İşletmeleri gibi özyönetim uygulamalarından da bahsedilebilir.

Mondragon Corporación Cooperativa (MCC, Mondragon Kooperatif Birliği) 168 şirketle finans, sanayi ve dağıtımda faaliyet gösteren, eğitim ve araştırma alanında çalışmaları olan bir kooperatifler birliğidir.

1956'da fırın ve ocak üretimi yapan küçük bir atölyeden, bugün Bask bölgesinin birinci, İspanya'nın da yedinci büyük sanayi grubu haline gelen MCC, sanayi ve dağıtım faaliyetlerinden 9.232 milyon Euro satışa, finansal faaliyetlerinden de 8.474 milyon Euro kaynağa sahip olmasının yanı sıra, 2002 yılı itibari ile de 66.558 kişiyi istihdam etmektedir.

MCC, ortaklık temelli örgütlenmesinde demokratik yöntemler uygulayarak, uluslararası pazarlarda rekabete dayanan girişimci bir örgütlenmenin temel hedeflerini de bir araya getirmektedir: İstihdam yaratmak, çalışanların insanî ve mesleki ilerlemesine katkıda bulunmak ve toplumsal çevresinin gelişmesine angaje olmak...

Bask, tarihi boyunca çok çeşitli ekonomik faaliyetlerin kooperatif biçiminde örgütlenerek geliştiği bir bölge oldu. Öncelikle tarımsal alanlarda oluşturulan, dayanışma ve yardımlaşmaya dayanan pratikler, Bask ekonomisi için komünal faaliyetlerin temelini oluşturuyordu. Sanayi devrimi bu faaliyetlerin önemini gerilettili; onun yerine Bilbao bölgesinde erken bir tarihte ortaya çıkan tüketim kooperatifleri ya da sosyalist modelden esinlenen üretim kooperatifleri gibi yeni ekonomik faaliyetler ortaya çıktı. İspanya'da iç savaşın patlak vermesiyle teorik çalışmalar

kesintiye uğradı, bu çözülme Bask bölgesini derin bir ekonomik ve toplumsal krize sürükledi.

1941 yılında José Maria Arizmendiarieta adındaki genç rahip Bizkaia bölgesindeki Mondragon'a geldi. Arizmendiarieta, Mondragon'daki kooperatif deneyimini yeniden harekete geçirdi ve 1976'daki vefatına kadar bu amaç doğrultusunda çalıştı. 1943'te Arizmendiarieta, bugün Mondragon Politeknik Okulu adındaki demokratik yönetime sahip meslek okulunu kurdu. 1956'da bu okulu bitiren beş genç Mondragon'da fırın ve gaz ocağı üreten (bugünkü Fagor elektrikli aletler) ilk birimi kurdular. Ulgor, Arrasate ve Eroski 50'li yılların sonlarında kuruldu. Ortaklaşmacı bir zihniyetle çalışan bu kooperatifler Caja Laboral Popular adlı kredi kooperatifinin de kaynağını oluşturdular.

60'lı yıllar boyunca kooperatiflerin sayısı arttı. 70'ler Ikerlan Teknolojik Araştırmalar Merkezi'nin kurulmasıyla araştırma-geliştirme alanında büyük ilerlemelere tanık oldu. 80'li yılları, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve ekonomik küreselleşmenin meydan okumasına karşılık MCC'nin yönetimini yeni döneme uyarlaması belirledi. Daha önce bölgelere göre bir araya gelen kooperatifler, sektörler göre yapılandırıldılar. 90'larda Mondragon Üniversitesi kuruldu.

90'ların son yıllarında uluslar arası büyümenin sonucu olarak iş hacminde ve ciroda çok büyük bir artış görüldü. Şu anda MCC'nin ülke dışında 23 sanayi birimi bulunuyor, bu sayının 2005 yılı sonunda 60 birime çıkarılması hedefleniyor.

İşletme ve girişimcilik düzeyinde Mondragon Kooperatifler Birliği'nin faaliyetleri finans, sanayi ve dağıtım sektörlerini kapsamaktadır ve bu faaliyetler tümüyle kooperatiflerle ilgili yasal düzenlemelere tabidir.

MCC'nin tabi olduğu ve birliğin anayasası niteliğindeki 'İç Rejim Düzenlemesi'ne göre ise kooperatifler, MCC'nin temel unsurudur. Her kooperatif kendi örgütlenme biçimini koruyabilme hakkına sahiptir. Her

ortak-ücretli, altı ay ile bir yıl arasında değişen bir deneme süresinden geçmek zorundadır; bu sürenin sonunda ortak-ücretli ve kooperatif nihai katılımı kabul ya da reddetmekte serbesttir. Her kooperatifin, bütün üyelerin söz hakkının ve bir oyunun bulunduğu bir genel meclisi, üyeleri genel meclis tarafından seçilen, yönetici/müdürün atanmasından sorumlu en üst yönetim ve temsil organı olan bir rektörlük konseyi bulunmaktadır. Aynı sektörde faaliyet gösteren kooperatifler, bu alana tekabül eden bölümün içinde yer alan bir sektör grubu oluşturmaktadırlar. Her bölümün başında bir birliğe bağlı bir başkan yardımcısı görev yapmaktadır ve dokuz başkan yardımcısı, birlik merkezinin kısım müdürleriyle birlikte başkan tarafından yönetilen genel konseyi oluşturmaktadır. Genel konsey, birliğin geliştirilmesi, koordinasyonu, stratejilerinin ve hedeflerinin uygulanmasından sorumludur.

Yönetimsel anlamda böyle bir işleyişe sahip olan Mondragon kooperatiflerinde artık değerın yüzde 10'u, İspanyol kanunlarına göre, doğrudan toplumsal yardımlaşma kurumlarına aktarılıyor. Bu kaynak, eğitim, sağlık, Bask dilini geliştirme gibi bir takım iktisadi ve kültürel hizmetleri ayakta tutuyor. Kârın yüzde 20'si, varolan makine ve teçhizatın bakım masrafları ya da yeni yatırım yapılması için ayrılıyor. Diğer yüzde 70 ise, işçilerin bireysel hesaplarına yatıyor. Fakat çalışanlar emekli olmadıkça ya da üyelikten istifa etmedikçe, yalnızca hesaplarına yatan ana paranın faiz getirisini kullanabiliyorlar. Anapara ise yine kooperatif olarak örgütlenmiş bir banka aracılığıyla finansal ihtiyacı olan ve aynı zamanda eğitim, çocuk bakımı, sosyal güvenlik, Ar-Ge gibi hizmet üretimlerini de faaliyetlerine dahil eden diğer kooperatiflere aktarılıyor. Bir başka önemli nokta ise, kâra el konulması ve dağıtılması süreçleri kolektif kararlarla belirleniyor.

Mondragon, kârın toplumsal kullanımının kapitalizmden farklı bir biçimde ve kapitalizmle rekabete rağmen gerçekleştirilebileceğine tanıklık eden bir örnek olmayı sürdürüyor (Özselçuk, 2004: 22-23).

3.9.3. PARECON (Participatory Economics – Katılımcı Ekonomi)

“Katılımcı Ekonomi” salt günümüz kapitalizmine değil, aynı zamanda kendine sosyalizm adı altında yaşanmış olan ekonomik modele alternatif bir modeldir.

Teorik olarak üretim araçlarının özel mülkiyetini ortadan kaldıran başka türden iktisadi kurumlar üzerine temellenir. Eski tip toplumsal işbölümü yerine, bireylerin birbirinden farklı işleri sırayla yaptıkları yeni bir işbölümü öngörür ve kapitalistlerin mülkiyet üzerindeki tekeli ortadan kaldırıp her şeyin paylaşıldığı yeni bir mülkiyet rejimini hedefler (Morgül, Genç, 2008: 43).

Yukarıda yer alan sözler, kendisi aslen fizikçi olan ama son yıllarda “katılımcı ekonomi” (participatory economics) teorisiyle kapitalist topluma alternatif bir toplumun yaratılması gerektiği iddiasını daha sık telaffuz eden Michael Albert’a aittir.

Albert çalışmalarında ve ortaya koyduğu teorik mülahazalarda siyasal anlamda daha rahat tahayyül edilebilen alternatif düzenin çok daha karmaşık olan ekonomik ayağına dair “geleceğin toplumunda ücret sistemi olacak mı?”, “piyasa ekonomisinin yerini merkezi planlama mı alacak?” “üretim kararları kim tarafından ve nasıl verilecek?”, “paylaşım ne şekilde olacak?” gibi sorulara yanıt bulmaya çalışıyor.

Kapitalizmin yabancılaştırıcı mekanizmalarına karşı toplumsal süreçler üzerinde tam hakimiyet ideali, gerçek bir bilgi toplumu ve gerçek otonomi gerektirmesi fikri üzerinden Albert’ın "katılımcı ekonomi" çözümü de bu yöndedir: “Katılımcı Ekonomi” teorisi, piyasanın mistik-ideolojik "görünmez eli"nin yerine Albert işçi ve tüketici konseylerini geçirmekte; özel mülkiyetin olmayacağı bu düzende, en küçük işyeri ya da mahalleden bir endüstrinin ya da bölgenin tamamına kadar giderek büyüyen halkalar halinde örgütlenecek olan işçi ve tüketiciler sürekli olarak bilgi alışverişi içinde olacakları; üretim türü ve miktarı, bu konseyler arasındaki iletişim ve pazarlıklarla belirleneceği

varsayımlarında bulunmaktadır. Albert günümüz dünyasında, internet gibi imkanlara sahip olunmasını da bu idealin gerçekleşmesinin önünde teknik bir engel kalmadığı savını desteklemek için kullanmaktadır.

Ortaya konulan teorinin verimlilik sorusuna yanıtı ise şöyle: "Verimsiz olan kapitalizmin kendisidir. Kapitalizmde verimliliğin tek ölçütü kâr oranıdır. Verimlilik kaygısı yüzünden ziyan edilen kişisel enerjiler, toplumsal ilişkiler ve doğal kaynaklar hiç bir zaman hesaba katılmaz" (Gambetti, 2004).

SONUÇ

Kapitalizm koşulları içerisinde insan kendi ürünlerine yabancılaşmıştır. Çünkü kendi ürettiği ürünler üzerinde tasarruf hakkına sahip değildir.

Kapitalizmin bu çıkmazı insanı üretim sürecinin ve aslında bir bütün olarak yaşamın basit bir eklentisi, mekanik bir parçası haline dönüştürmüştür. Üstelik “şeytanın en büyük başarısı, bizi varolmadığına inandırmaktır” sözünü anımsatır biçimde, kapitalizmin en büyük başarısı da kendisini ezeli ve ebedi ilan ederek ve kendi dışında hiçbir alternatif olmadığına neredeyse tüm insanlığı ikna ederek, bu yabancılaşmanın ve mevcut mülkiyet ilişkilerinin irrasyonelliğini geniş yığınlar kanıksatmış olması ve sebep olduğu sorun ve sıkıntıları kitlelerin gözünde sıradan- alışılmış hale getirmesidir.

Ancak sorunun özü değişmemiştir.

Zira sorun, kapitalizmin kendi doğasından kaynaklanan bir sorundur ve artı-değer sömürüsüne son verilmesi, özel mülkiyetin temellerinin ortadan kaldırılması ve üretimin yeniden düzenlenmesi gibi mevcut toplumun ortadan kalkmasını önünü açacak nesnel koşullar oluşmadığı sürece de tüm ağırlıyla hissedilecektir. Sistem sınırları çerçevesinde “verimlilik” kaygısı veya başka herhangi bir gerekçe ile yapılan hiçbir düzenleme, yeni kuram, organizasyon modeli de bu derde deva olamayacaktır. Çünkü, daha önce de belirtildiği gibi bu açmaz kapitalizme içkindir.

Bu noktada insanın kendi ürünleri üzerinde tasarruf sağlayacağı ve zorunluluğun alanından özgürlüğün alanına geçmesini sağlayacak toplumsal projeler hala anlamlıdır.

Özyönetim düşüncesi de böylesi bir gelecek tasarımında hem bugüne hem yarına dair önemli bir yer teşkil eder. Üreticilerin ve çalışanların temsili demokrasinin sınırlarını ve mülkiyet ilişkilerini sınırlarını aşarak ortaya koyduğu tarihsel deneyimler halen insanlığın sahip olduğu en ileri demokrasi deneyimleri olmuştur ve bugün de

üzerinde durduğumuz tüm zeminlerin oluşmasına ön ayak olan ileri çıkışlardır.

Özyönetim düşüncesi ve uygulamaları çalışan-çalıştıran, yöneten-yönetilen, kafa-kol arasındaki ayrımların bugünden silikleşmesi için insanlığın idman sahası olma niteliği taşımasından, bu ve benzeri eşitsizlik üreten ayrımların tümüyle ortadan kalkacağı bir gelecek tahayyülünün bugünkü embriyonlarını özünde taşır.

Özyönetimin nostaljik ve demode bir “teori” olduğuna dair yanılğı ve iddialara ise en uygun yanıt, bu çalışma kapsamında da yer vermeye çalıştığımız tarihsel örnekler ve bu çalışma kaleme alınırken bile dünyanın birçok köşesinde farklı biçim ve zenginlikte açığa çıkan ve sürmekte olan özyönetim deneyimleri olmaktadır.

KAYNAKLAR

ALBERT, M. (3 Kasım 2005). Arjantin'de Özyönetim. <http://www.zmag.org/Turkey/index.htm> (20 Mart 2008).

ANWEILER, O. (1990). *Rusya'da Sovyetler 1905-1921*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ARVON, H.(1991a). *Anarşizm*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

ARVON, H.(1991b). *Özyönetim*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

BRENKERT, G.C. (1998). *Marx'ın Özgürlük Etiği*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BRINTON, M. (1990). *Bolşevikler ve İşçi Denetimi: 1917'den 1921'e Devlet ve Karşı Devrim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

CANGIZBAY, K. (2003). *Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

CARR, E.H. (2007). *1917 Öncesi ve Sonrası*. İstanbul: Birikim Yayınları.

CLIFF, T. (1994). *Lenin II: Bütün İktidar Sovyetlere*. İstanbul: Z Yayınları.

DRULOVİC, M. (1976). *Özyönetim*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.

EREN, E. (2000). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*. İstanbul: Beta Yayınevi.

FİŞEK, K. (1977). *Yönetime Katılma*. Ankara: Sevinç Matbaası.

GAMBETTİ, Z. (19 Eylül 2004). Kapitalizm Sonrası Yaşam. Radikal2. http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=3895 (20 Mart 2008).

GRAMSCI, A. (1989). *İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi*. İstanbul: Belge Yayınları.

GURVITCH, G. (1944), *Declaration des Droits Sociaux*. New York: Editions la Maison Française. (Aktaran: CANGIZBAY, K. (2003). *Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye*. Ankara: Ütopya Yayınevi.)

GÜVEN, S. (1997). *Ekonomik Demokrasi ve Servetin Geniş Kitlelere Yayılmasında Kooperatifçilik Politikası*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

İŞIKLI, A. (1983). *Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

KROPOTKİN, P.A. (1999). *Ekmeğin Fethi*. Ankara: Öteki Yayınevi.

LENİN, V.I. (1999). *Devlet ve Devrim*. İstanbul: İnter Yayınları.

MARX, K. (1991), *Fransa'da İç Savaş*. İstanbul: Sol Yayınları.

MARX, K., ENGELS, F. (2001). *Komünist Parti Manifestosu*. İstanbul: Maya Kitapları/Tohum Yayıncılık.

MISIR, M.B. (1998). *Demokrasiye Eleştirel Bakışlar*. Ankara: Öteki Yayınevi.

MUNCK, R. (1995). *Uluslararası Emek Araştırmaları*. Ankara: Öteki Yayınları.

ÖZSELÇUK, C. (2004). Yeni Başlayanlar İçin Ekonomi Politik: Kardemir'e Ne Oldu/ Mondragon Buraya Yumuruk Havaya. *Express Dergisi*, 39.

ROCKER, R. (2000). *Anarko Sendikalizm*. İstanbul: Kaos Yayınları

ROUGERIE, J. (1993). *Paris Komünü*. İstanbul: İletişim Yayınları.

SİRİANİ, C. (1990). *İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi: Sovyet Deneyimi*. İstanbul: Belge Yayınları.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi (1988). C:II, İstanbul: İletişim Yayınları

TROÇKİ, L. (1998). *Faşizme Karşı Mücadele*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.

YARAŞIR, V. (1997). *Uluslararası İşçi Hareketleri: Deneyimler, Sovyetler, Konseyler, Komiteler*. İstanbul: Bibliotek Yayınları.

YARAŞIR, V. (2002). *Sokakta Politika*. İstanbul: Gendaş Yayınları.

YARAŞIR, V. (2006). *İşçi Sınıfı Üzerine: İşgal, Direniş, Grev*. İstanbul: Mephisto Yayınları.

YILDIRIM, E. (2007). Örgüt Kuramında Yeni Gelişmeler: Postmodern ve Eleştirel Bakış. *Örgüt Kuramları* (ss. 379-406). Derleyen: A. Selami Sargut ve Şükrü Özen. İstanbul: İmge Kitabevi

YILMAZ, H. (1991). *Bir Örgütlenme Biçimi: İşyeri Komitelerimiz ve Siyasal Görevlerimiz*. İstanbul: Mer Yayınları.

YEĞİN, M. (2006). *Patronsuzlar*. İstanbul: Versus Kitap.